

פירוש לקח טוב

על מגלת קהלת

מרכיניו טוביהו ב"ר אליעזר זק"ל

יוצא לאור

פעם ראשונה ע"פ כ"י מינכען

ע"פ

מבוא הערות ותקונים

על ידי

הק' גרשון אליהו בלאאמור הרב כש"ת מהור"ר יהודה פיינבערג ז"ל.

ברלין

בדפוס של צבי הירש בר יצחק איסצקאווסקי

תרס"ד.

Tobia ben Elieser's Commentar zu Koheleth (Lekach tob).

Zum ersten Male herausgegeben
nach einer Handschrift der Münchner Hof- u. Staatsbibliothek
mit Vergleichung der Handschriften zu Parma u. Wien,
samt Einleitung und Commentar.

—**—

Inaugural-Dissertation
der
I. Sektion der hohen philosophischen Fakultät
der
Universität Zürich
zur
Erlangung der Doktorwürde
vorgelegt von
Gerson Feinberg.

Genehmigt auf Antrag von Herrn Prof. Dr. V. Ryszel.

BERLIN.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.

1904.

Text

des Cod. hebr. Nr. 77

der Münchener Hof- und Staatsbibliothek.

כתוב טוב מעם ודעת למדני כי במצותיך^a האמנתי¹ אם מוכיח
ביר אליעזר זיל על שצפה דוד מלך ישראל ברוח הקדש שכר עמילי
הורה וטוב הצפון לצדיקים לעתיד לבא אם טוב מעם ודעת למדני בקש
רהמים מלפני הקב"ה שיהיו לו לב שומע בתורה. ותהא תורתו לשמה
שנא' טוב מעם ודעת למדני שיש מעם שהוא כמו צויר² כענין ממעם
כורש ודריש וארחחשסתא מלך פרס.³ ויש מעם שהוא חכמה כענין
ומעם זקנים יקח⁴ ויש מפרשים על מנהג כענין בשנותו את מעמו.⁵
וכאן אמר טוב מעם ודעת היא מעמה של תורה כענין שני' מעמו וראו
כי טוב ה' שתהא⁶ תורתו מוכחרת שלא יאמר על טמא טהור ועל טהור
טמא על אסור התר⁷ ועל התר אסור. זו דעת את הקב"ה⁸ כענין שנא'
וידעת היום והשבות אל לבבך⁹ וכו' דע את אלהי אביך (למדנו)¹⁰ מלמד¹¹
שצריך אדם לבקש רחמים מלפני הקב"ה שילמדנו דרך הטובה כענין
שני' אני יי' אלהיך מלמדך להועיל¹² מדבר לדבר. תיל כי במצותיך
האמנתי מוכחא אני כך שאתה משלם שכר טוב ליראיך וללומדי תורתך
ולמקיימי מצותיך. וכדרך שבקש דוד לפני¹³ הקב"ה טוב מעם ודעת למדני כך
בקש שלמה בנו בנבעון שנא' ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבחין
בין טוב לרע.¹⁴ ואומ' הנה עשיתי כדברך. הנה נתתי לך לב חכם ונבון
אשר כמוך לא היה לפניך ואחרך לא יקום כמוך.¹⁵ ונתי' ויי' נתן חכמה
לשלמה כאשר דבר לו¹⁶ וכתוב וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו
המשה¹⁷ ואלף. אעפ"י שאין מקרא יוצא מירי פשוטו מים לא מצינו
ג' אלפים משל ולא המשה ואלף שאמר בשירו לפיכ' אנו סומכין על

Wir bezeichnen Hs. Parma mit P, Hs. Wien mit W u. Hs. München mit M.

a) Pa. 119, 16. b) Esra 6, 14. Der Bibeltext hat hier: וממעם u. וארחחששתא. c) Job 12, 20. d) Ps. 34, 1. e) Psalm 84, 9. f) P weist hier wie auch sonst viel mehr matres lectionis auf, als M u. W. g) Vgl. P. Für הקב"ה hat P überall קב"ה. h) Vgl. W. i) Dt. 4, 89. k) Jes. 48, 17. l) Vgl. P. m) 1 Reg. 8, 9 Text: להבין für להבחין. n) 1 R. 8, 12. o) 1 R. 5, 26. p) 1 R. 5, 12.

מדרשי חכמים וכן אמר אנמר^א ויל^ב וידבר שלשת אלפים אלו שלשת אלופים משלי קהלת ושיר השירים שיצאו מתוך חמשה חומשי תורה. ואלף שאלפו לישראל להנות בו ומצינו אלף שהוא למוד בענין שנאי אלף המנן תלוי עליו^ג והוא אלוף של מנן זה הקבית^ד ושינה שמו של שלמה בספר ואמי דברי קהלת בן דוד וכשם ששינה שמו לקרותו קהלת יש בו מדרש כך כל דבריו כחומים ומקן שסותרין זה את זה וכל מדרשיו^ה כלם נכוחים למבין אמ' רב^ו יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ומפני מה לא נגזרו מפני שתחילתן דברי תורה וסופן דברי תורה תחילתן דברי תורה מאי היא דכתי' מה יתרון לאדם ככל עמלו שיעמול תחת השמש.^ז ואמרי דבי ר' ינאי תחת השמש הוא דאין ל^ח למעלה מן השמש יש לו. זו תורה שהיא קדומה לעולם שני יי קנני ראשית דרכו.^ט וסופן דברי תורה מאי היא דכתי' סוף דבר הכל נשמע את אלהים ירא^י וגו' ומה היו דבריו סותרין זה את זה כגון טוב כעס משחק^כ וכתי'^{יא} ושבתתי אני את השמחה^{יב} וכיצא בהם.

א.

(א) דברי קהלת בן דוד. כל מקום שאתה מוצא קינמורין בדברי הנביאים סותרין לשון דבור^א. במשה רבי' הוא אומ' אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל ותחילתו^ב וסופו קינמורין. ממרים הייתם עם יי מיום דעתי אתכם^ג כי אנכי ידעתי את מריך ואת ערסך הקשה.^ד בעמס הוא אומ' דברי עמס אשר היה בנוקדים מתקוע.^ה דברי קנמורין דכתי' ויאמר יי מציון ישאג ומירושלם יתן קולו. ואכלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל.^ו ואומ' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו. ואומ' שמעו את הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העושקים דלים והרוצות אביונים.^ז ואומ' שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה בית ישראל.^ח בירמיהו הוא אומ' דברי ירמיהו בן חלקיהו^ט ודבר דברי קינמורין שני ויאמר יי אלי הנה נתתי דברי בפיך. ואומ' ראה הפקדתיך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ.^י ואומ' הנה נתתיך היום הזה לעיר מבצר ולעמוד ברזל^{יא} וכו' וכאן נאמר דברי קהלת

a) Vgl. P u. W. b) Cant. 4, 4. c) W hat für הקבית^א stets השם. d) Vgl. P. e) Koh. 1, 3. f) Prv. 8, 22. g) Eccl. 12, 18; Vgl. P. h) Eccl. 7, 3. i) Eccl. 8, 15. k) Dt. 1, 1. l) Dt. 9, 24. m) Dt. 31, 27. n) Am. 1, 1. o) Am. 1, 2, Bibeltext: ואכלו. p) Am. 2, 6. q) Am. 5, 1. r) Jer. 1, 1. s) Daa. 1, 9 f. t) Daa. 1, 18.

שהיו דבריו קנמורין על הבלי עולם. קהלת שהיה מקהילי^א קהלות ודורש
 חרבים וכן הוא אומ' ועוד למד דעת את העם ואין חזקת חקן משלים
 הרבה.^ב בן דוד. הוא נאה לאביו ואביו נאה לו מלך בן מלך חכם בן
 חכם צדיק בן צדיק. אמת טוב לו לאדם שתהא לו זכות אבות להתלות
 בהם אבל מי שיש לו זכות עצמו טוב לו מכל זכיות אבותיו. שהרי השור
 נחלה בגיד אחד משל^ג אם נתחתכל גידיו הוא צריך כמה חבלים
 להתלות בו. מלך בירושלם מקום שכינה מקום נבואה מקום תורה וכן הוא
 אומ' מה אשב כי אויתיה^ד ואומ' והיו עיני ולבי שם כל הימים^ה וכתי'
 כי מציון תצא תורה ודבר יי^ו מירושלים^ו.

(ב) הבל^ז הבלים אמר קהלת. שדבר קהלת על הבלו של עולם.
 שהכל סף וכלה והדורות נהנני כמנהגם זה אחר זה וכוונת בני אדם
 בנינים נדולים והבונים מתיים והבנין עומד הלא כי להבל ינע. והזכיר
 בספוק זה שבעה הבלים הבל הבלים הרי שלשה הבל הבלים הרי ששה
 הכל הבל הרי שבעה^י כנגד שבעת ימי השבוע וכנגד מעשה בראשית
 שנבראו בהם והם עתידים כולם להיכלות שנא' כי שמים כעשן נמלחו
 והארץ כנגד תבלה.^כ ואומ' חסרה הלבנה ובשרה החמה.^{כא} אם אלה כך
 כיש שאר הברואים. סיא כנגד שבעה עולמות שהאדם מתגדל בהן. כשהוא
 בן שנה הוא כמות בעריבה^{כב}. בן ב' שנים קופץ מיכן ומיכן. בן י' שנים
 משוטט בחוצות ושומח בלא דאגה. בן כ' רודף אחר אשה ויצרו חזק.
 נשא אשה רודף אחר מזונותיו ומזונות ביתו. היו לו בנים כבר עליו העול.
 הוקין חשש^{כג} כמו כבר עליו עולמו. הרי כאן ו' ולמה חלק הספוק ואומ'
 שלשה בראשונ^{כד} ושלשה בשניה והשביעי באחרונה מלמד שהיה מלמד
 לישראל על ענין הבל העולם ועוד היה מחדש עליהם חכמות ומדרשות
 לסיכ' חלקם ואמ' הבל הבלים אמ' קהלת הבל הבלים הכל הבל. זה יום
 המיתה שהנשמה דומה להבל הקדירה בשעה שהיא יוצאה מן הגוף והוא
 סופו של אדם לכך אמר באחרונה הכל הבל.

(ג) מה יתרון לאדם. כלומ' מה ישרון. שיין במקום תייל^{כה} נגן

a) Eccl. 12, 9. Bibeltext: עד. b) Für נחתנו ist נחתנו
 zu lesen; vgl. P. c) Ps. 182, 14. d) 1 R. 9, 8. e) Jes. 2, 8.
 f) In P steht hier wie vor jedem neuen Vers die Abkürzung 'ס
 (= ספוק), welche Bezeichnung man früher für ספיקא las, was zu
 dem Irrtum Anlass gab, den Tobia b. Elieser'schen Commentar
 Pesikta sutarta zu nennen. Vgl. Buber, Einleitung S. 12. g) Jes.
 51, 6. h) Das. 24, 28. i) P hat ונ; beide Lesarten sind möglich.
 k) S. P.

פסוק דבר א' ואין פותר אותם לפרעה ואמ' מה שבח יש לאדם. בכל עמלו. בית במקום מים. לאדם קרא כל העולם¹⁶ על שם אדם הראשון שבא מן האדמה ושב אל האדמה. בכל עמלו זהו שאמרו חכמים שפתח בדברי תורה ואמ' בכל עמלו אין לו יתרון לפי שהוא תחת השמש אבל העומל בתורה דבר שהוא קודם השמש יש בו יתרון והנאה שנאמר בהתהלךך תנחה אותך וגו' בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך.¹⁷ וכן אמר לוי יש הנאה לבריות שסמלן מצות ומעשים טובים והקביה מאיר פניהם כגלגל חמה שנא' ואוהביו כצאת השמש בנבורתה¹⁸ לפי שראינו בני אדם מהם רשעים ואוכלים את עולמם בשלוה ומהם צדיקים וכל ימיהם בצער ידענו¹⁹ שיש הנאה לעולם הבא על עטל שעומלן כמה שהיה קודם השמש. וכן אמרו ז"ל בני²⁰ חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במולא.²¹ ולמה אמר תחת השמש ולא אמר תחת השמים לפי שהשמש נדול שבמאורות והוא יוצא מן המזרח ובא במערב ומתגלגל בגלגל העליון. כך העולם הזה מתגלגל והולך דור אחר דור וכן הוא אומר אחרינו דור הולך ודור בא כדרך שהשמש מתגלגל בתוך הרקיע ולא ישנה תפקידו ולא זה יחוש ולא ישכב (יתעבב).²²

(ד) דור הולך ודור בא. לפי שאמר למעלה מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש כשם שהשמש מתגלגל ברקיע והוא זורח במזרח ושוקע במערב וחוזר למקומו כך הדורות. דור הולך ודור בא אלו בני אדם שנולדים בעולם ומתים ובאים אחרים תחתיהם. והארץ לעולם עומדת. כלומ' הארץ אינה משנה ממנהגה. שאין אדם זורע חטים ומעלה שעורים, שעורין ומעלה חמין. וכן אמר²³ יצחק עומדת שמעמדת וסתה עליה. כשם שהשמש אינו משנה תפקידו כך הארץ אינה משנה תפקידה. סיא דור הולך ודור בא. אמר ברכיה²⁴ אין דור פחות מ' רבוא כענין שני אם יראה איש באנשים האלה הדור 8 מלמד שאין יום שאין מתים ס' רבוא ונולדים ס' רבוא. סיא דור הולך ודור בא מלמד לעתיד לבא עומדים המתים כדרך שהן עומדין²⁵ בשעת מיתתן. חיצו עומד חיצו. סומא עומד סומא שני דור הולך ודור בא כדרך שהולך כך בא. וכל כך למה שלא יהיו אומ' אחרים המית ואחרים החיה אלא עומדין במומן ומתרפאין וכן הוא אומר אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא²⁶ בתחילה אמ' החמוד

a) Eccl. 8, 1. b) Gen. 41, 8. c) Prv. 6, 22; *ist zu streichen*, d) Jud. 5, 81. e) In M findet sich hier als Randbemerkung: מולא הוא מקום שנקרא אחיה שהוא על ה' כמו ומלל אל ה' (Für ומלל ist zu lesen.) Die Bemerkung ist von späterer Hand. f) Vgl. P. g) Dt. 1, 35. h) S. W. i) Dt. 82, 89.

ואחר כך הקל אלא לומר לך מה מחיצה ורפואה כאחד אף מיתה וחיים⁽²⁰⁾ באחד^a והארץ לעולם עומדת. אלו ישראל שנקראו ארץ חסין ואמי מיום גלות הארץ,^b וכי הארץ גלתה אלא אלו ישראל שנקראו ארץ.

(ה) וזרח השמש ובא השמש⁽²¹⁾. אבא בשם ר' אבא ב"ר כהנא אמי וכי אין אנו יודעין שאם זרח השמש בא השמש. אלא שעד הקביה משקיע שמשו של צדיק מקים אחר תחתיו קודם שנימל^c זה מן העולם כדי שלא יהא העולם חשך. וכן אמר⁽²²⁾ ר'ל במסכת סנהדר' מאי^d דכתי' כי ליי מצוקי ארץ וישח עליהם תבל.^e ראה הקביה שהצדיקים מעומץ עמד ושתלן בכל דור ודור כדי שתהא העולם מתקיים בהם. ואל מקומו שואף. כלומר ואין אדם מניע במדרגתו של חברו כי אם במה שיגור^f עליו מן השמים להיות מקומו ומדרגתו. וזרח הוא שם. מעשיו נורחין בדורו ובמה שזכה בו. שהרי היו האבות זורחין כל אחד ואחד בדורו ובצדקתו^g שושטי ישראל שבאו וזכמי הדורות עד ימות מלך המשיח. ודע שדברי קהלת עמוקים נדרשין על מדרש החכמה ועל משמען של הסוסקים. וזרח השמש ובא השמש. לפי שאמר הבל הבלים וזכר גם דברים שאינם מתכלים כענין שני⁽²³⁾ והארץ לעולם עומדת. ונס השמש שזורה ושוקע בכל יום ויום. ואל מקומו שואף. אמיר שמואל בר נחמני יכול הוא לגלל חמה לעלות בשעתו ולשקוע בשעתו אלא שהקביה מצוה עליו בכל שעת. לשון שואף כמו השואפים אביון^h הרוחקים אביון, כלום ואל מקומו שהוא בו⁽²⁴⁾ שואף עליו הקביה במאמרו. וזרח הוא שם, שלא ירוץ וישקע מהרה שכשם שיש גבול לים כך יש גבול לשמש ולירח וכן אמרו ר'ל שם⁽²⁵⁾ חלונות יש בו כסנין ימות החמה ולכולם קרא שמות. תנו בשם ר' נתן נרתיק יש לו לשמש ובריכה של מים לסניו ובשעה שהוא יוצא לעולם הקביה מוציאו מנרתיקו ושורף את הרשעים שני כי הגה היום בוער כתגור והיו כל יודים וכל עושי רשעה קש וליהם אותם היום הבא.ⁱ

(ו) הולך אל דרום. עונה אל פסוק שלמעלה שאמי זרח שאין הרוח נקראת בלשון זכר⁽²⁶⁾ בכל מקום בואי הרוח^l ורוח סערה באה¹ אלא על השמש עונה אם כפירוש הראשון⁽²⁷⁾. ואם כפירוש השני עונה⁽²⁸⁾ על זריחת ישראל שהוא כל אחד הולך אל דרום שהחכמה היתה בארץ ישראל שנקראת דרום כענין שני^m המן אל נגף והגבא אל מקדשם⁽²⁹⁾. וסובב

a) Es muss אחד heißen. b) Jud. 18, 80; Bibeltext יום יום.
c) Vgl. P. d) Sanhedrin 26b. e) 1 Sam. 2, 8. f) Vgl. P. g) Hier ist einzusetzen. h) Am. 8, 4. i) Mal. 3, 19; vor בוער ist zu ergänzen. k) Ez. 87, 9. l) Das. 1, 4. m) Vgl. Ez. 21, 2 u. 21, 7 und Anm. 29.

אל צפון, שהלכו בגלות בארץ צפון. סובב סובב הולך. שמור^a ישראל בדי רוחות השמים שני כי בדי רוחות השמים סורתי אתכם בית ישראל. ^b ועל מביני^c שב הרחם. המפחיתים לכל רוח עוד ישובו אל מקום שיצאו משם. וישראל נקרא בהרבה מקומות בלשון יחיד. סיא^d על סידש השני הולך אל דרום ביום לפי שיוצא מן המזרח והולך אל דרום. ובימות החמה הולך מזרח ודרום ומערב ושוקע בסאת מערבית צפונית ובימות הנשמים יצא מסאת מזרחית דרומית והולך את רוח הדרום עד סאת דרומית מערבית ושוקע נמצא הולך אל דרום ביום לעולם. וסובב אל צפון. כלילה שהסבוב כלילה כענין שני אקומה נא ואסובבה כעיר^d שמעולם לא עבר השמש בצפון ביום כי אם כלילה אבל מזרח ומערב פעמים מסובבתם ופעמים מהלכתם. לכך נאמי סובב סובב הולך הרוח ואל מבינותיו שב הרוח. כלומי הפיאה נקראת רוח^e כמו סדר רוח הקדים בקנה המדה^f אלו פני רוח המזרח ורוח המערב שפעמים מסובבים ופעמים הולכים^g לסיכך נאמי בהם סבוב והלך שני סובב הולך הרוח הפיאה של מזרח וכן הפיאה של מערב שהרוח משמש לשון נקבה בכל מקום. (ז) כל הנחלים הולכים אל הים^h). מדבר על ישראל שהיו נכנסין להר הבית והים איננו מלא כרתנןⁱ). עומדין צפונין ומשתחרים רוחים. אמר שמואל ביר אימא בשם ר' אחא ריח^e ד' אמות לכל צד כדי שלא יהא שומע תפילתו^f של חבירו. אל המקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת. שהיו תורין לאהליהם שמחים ומוכי לב. סיא על פשומו של פסוק אמי כל הנחלים הורדין מבין ההרים והמושבים בנבעות ובשפלה הולכים אל הים. זה^g אוקיינוס הים הגדול הסובב את העולם. והים איננו מלא. אינו יוצא מנמכות שהיה מששת ימי הבראשית שני אשר שמתי חול גבול לים חק עולם לא יעברנהו. ^h אל המקום שהנחלים הולכים. מקום שנגררים שם במורד ללכת אל הים הם שבים ללכת כל הימים כימי השמים על הארץ. סיא שם הם שבים ללכת שהענניםⁱ שואבים מי הגשמים מן הים ומורידים אותם על הארץ נעשים נחלים ועוד הולכים אל הים.

(ח) הדברים^j ינעים. אפי^h דברי תורה צריכים יניעה כלⁱ הדברים שבעולם להתבונן בהם בני אדם צריכין יניעה כיש על נפלאות שעשה הקב"ה בעולמו, שניעי האדם למצא חיי קדם ולא ימצא. לא יוכל איש לדבר. שאם יבא לספר תעצמות בורא הכל לא יוכל לפי שאין להם מוף

a) Vgl. W. b) Vgl. Sech. 2, 10. c) S. P. d) Cant. 8, 2. e) Ez. 42, 16. f) Vgl. P. g) Jer. 5, 22. h) Vgl. W. i) lies וכל.

וחקר. לא תשבע עין לראות. חרוש שהקביה מחדש בעולם. אין עין האדם שבע לראות. ולא חמלא און משמוע. נבורת יי שאם יש מי שמספרין אוהבים בני אדם לשמוע. ואין חלאות והינע^a כי אם בפה. והוא דומה לנחלים שהולכים אל הים ואינו מלא כך לא תשבע עין לראות ולא חמלא און משמוע.

(ט) מה שהיה הוא שיהיה. כשם שהיה ישראל במלכותם כך עתידין להיות מה שעשה הקביה והשמיד האומות מלפני בני ישראל בבואם אל הארץ הוא שיעשה שני ועשיתי באף ובחיסה נקם את הגוים^b ואומי אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים.^c ואין כל חרש תחת השמש. כלומי כשם שהקביה מחדש מעשה בראשית בכל עת כך עתיד לחדש מלכות ישראל מה שהיה שהוציא הקביה את ישראל ממצרים והוליקם במדבר הוא שיהיה שני ואנכי יי אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד.^d ואומי כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות.^e

(י) יש דבר. כלומי וכי יש דבר בעולם שאמר האדם ראה זה חרש הוא שאפי' המדרשות וההגדות וכל מה שהיו עתידין סופרים לחדש וכל מה שהדרשנים דורשין בכל דור אינו חרש כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו וראיה לדבר דכתי' ויתן יי אלי את שני לחות האבנים ועליהם ככל הדברים.^f מהו^g ככל הדברים לרבות חרוש מעמים שהם היו מבוארים לו למשה. אלא שזכה זה ונקרא על שמו. תרע שהוא כן שהרי ישעיה הנביא אומי לא מראש בסתר דברתי מעת היותי שם אני ועתה יי אלהים שלחני ורוחו.^h מלמד שכל הדורות גליות היו לפני כסא הכבוד.

(יא) אין זכרון לראשונים. אחר שדבר על ישראל שעתיד הקביה לחדש ימיהם כימי קדםⁱ על הרשעים אין זכרון לראשונים^j ר' יהודה בשם ר' שמעון אומי אין זכרון לאנשי דור אנשי דור הפלגה ודור המבול. וגם לאחרונים. אלו אנשי סדום ועמורה והמצריים שכלו מן העולם. עד שיהיו^k לאחרונה. הם שמימות שלמה עד ימות המשיח לא יהיה להם זכרון לאותם הרשעים עד שיהיו לאחרונה עם ישראל שעתיד הקביה להעמידם לאחרונה כענין שני ואחריו על עפר יקום.^l ואומי הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יחשבש.^m ואומר יי בדר ינחנו ואין עמו אל נכר.ⁿ ואוי לא כאלה חלק יעקב.^o ר' חילפא אומי אין זכרון לראשונים לנסים

a) Lies יוניעה. b) Mich. 5, 14. c) Jea. 42, 16. d) Hos. 12, 10. e) Mich. 7, 15. f) Vgl. Dt. 9, 10. g) Vgl. P u. W. h) Jea. 48, 16. i) Hier ist zu ergänzen. j) Vgl. P. l) Job 19, 25. m) Num. 28, 9. n) Dt. 32, 12. o) Jer. 10, 16.

הראשונים עד שלא יצאו ישראל ממצרים. ונם לאחרונים שיהיו אלו נסים שנצטוו שנעשו^a לישראל משיצאו ממצרים ושככל הדורות לא יהיה להם זכרון. עד שיהיו לאחרונה. אלו העתידין להיות לימות המשיח שני לכן הגה ימים באים נאם יי לא יאמרו עוד חי יי אשר העלה ואשר הביא בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי יי אשר העלה ואשר הביא בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הפיצם שם.^b

(יב) אני קהלת. לפי שהחכמה על לשון נקבה שכשם שהנקבה יולדת^c) כך חכמת שלמה היתה יולדת חכמות רבות דבר מדבר. לכך נאמר אני קהלת. הייתי מלך. הוא שאמרו^d ילד^e) מלך והדיוט ומלך היה כשאומ' הייתי מכלל דעכשיו לא הוה. סיא הייתי מלך פירושו בזמן שהייתי מלך ונתיאשתי מכל עסקי ולא נתרן לפני עסקים להתעסק בהם התעסקתי בחכמה על ישראל העם שבחר בהם הקביה וכל ישראל ויהודה היה ממשלתו בירושלים העיר שבחר בה הקביה.

(יג) ונתתי את לבי. מלמד שהלב מהרהר לדרוש. ולתור בחכמה. מלמד שהלב רואה. על כל אשר נעשה תחת השמים. אלו צרכי העולם. הוא רע, אמיר נתן^f) מהו ענין רע זה שיפוע^g) של ממון שאם יש לו לאדם מאה חפץ לעשותן ק'ק מאתים חפץ לעשותם ד' מאות. נתן אלהים לבני אדם לענות בו. זה הממון שנתנו הקביה לבני אדם לענות בו לטוב ולרע. לטוב כענין שני וענתה בי צדקתי כיום מחר.^d וכן אמיר יהושע^h) דסכנין בשם ר' לויⁱ עמים שהממון של האדם^j) לענות בו טובה וזכות. כנון שעושה ממנו צדקה. וכן לענות בו רעה. כענין שני לענות בו סרה^k) זה שמקבץ ממנו לרעתו ואינו נותן ממנו צדקה אדרבה נוזל וחומס. סיא ענין רע נתן אלהים לבני אדם שהם לומדים ושוכחים ורבנן דתמן בשם ר' ג' יצחק^l) ור' טוביה בשם ר' יצחק^m) השכחה לטובתו של אדםⁿ) שאם היה לומד תורה ואינו שוכח היה מתעסק בה שלש שנים^o) וחולך ומתעסק בדברי הבטלה ומניח דברי תורה. אבל מתוך שהוא שוכח אינו מויד עצמו מדברי תורה כל ימיו. סיא הוא ענין רע נתן אלהים שהקביה נתן להם פורענותם על ענין רע שיש לבני אדם זהו הגוול. בוא וראה הדבר דאמיר יעקב בשם יוחנן עשרים וארבעה חמאות סדר יחוקאל ולא חתם אלא על הגול (שני הגה) הכתי כפי על כפי אל בצעק^p) לכך נאמר הוא ענין רע נתן אלהים לבני האדם לענות בו.

a) Vgl. P. b) V. Jer. 23, 7 f. c) P hat für יל überall רב רב
od. חכמים. d) Vgl. Gen. 30, 33. e) Vgl. W. f) Dt. 19, 16.
g) Vgl. P. h) Hier ist אמרו zu ergänzen. i) Vgl. P. k) Vgl.
Ez. 22, 18.

(יד) ראייתי את כל המעשים שנעשה^a תחת השמש. צפה שלמה בחכמתו על כל המעשים של עולם. והנה הכל הבל. חוץ ממה^b שנעשית קודם השמש. היא התורה והחכמה והתשובה^c קענין שני יי קניי ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. וואמ' בסרם הרים יולדו וכו'. חשב אנוש עד דבא ותאמר שובו בני אדם.^d

(טו) מעוות לא יוכל לתקן. זה שמת בלא תשובה והוא הולך מעוות מן העולם לא יוכל לתקן לעולם הבא. וחסרון. מי שהוא חסרון^e מן המצוות^f בעולם הזה לא יוכל להמנות עם הצדיקים לעולם הבא שנא' אשר אנכי מצוך היום לעשותם^g ולא לעולם הבא אמרו ויל העולם הזה דומה^h לערב שבת והעולם הבא דומה לשבת. מי שטרח בערב שבת אוכל בשבת ומי שלא טרח מערב שבת מהיכן יאכל. וכן הוא אומ' לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם. ז' מי שטרח בקיץ יש לו בחורף. ר' שמעון אומ' (טז) מעוות לא יוכל לתקן זה הבא על הערוה (והוליד ממנה ממור)ⁱ וחסרון לא יוכל להמנות זה שמנוהו^j חביריו לדבר מצה ולא נמנה עמהם^k. ס'א על דרכו של עולם. מעוות לא יוכל לתקן. מה שברא הקב"ה מעוות מ'י יוכל לתקנו כמו הגמל. וחסרון. מי שהוא חסר אבר מי יוכל למלאותו. להודיע לבני אדם וללמדם חכמת יראת אל.

(טז) אני הגדלתי והוספתי חכמה על כל אשר היה לפני בירושלים ולבי ראה הרבה חכמה ודעת. מצינו שהלב מדבר^l והלב רואה והלב שומח והלב שומע והלב מבין שני ונתתי לעבדך לב שומע^m הלב שומח שני לכן שמה לבי.ⁿ

(יז) ואתנה לבי לדעת חכמה. זו חכמת התורה. ודעת. זו יראת יי. הוללות. ר' הניא בר פסא אמי' זו מלכות וסכלות זו מרחות. ור' סימן אומ' הוללות זו מצות כדתנן הוי שקוד ללמוד תורה^o מה שתושיב לאפיקורוס וסכלות זו מסשות של בני אדם הרשעים המתנאים בעצמם. ידעתי שגם זה הוא רעיון רוח. שהולכים^p ברצון עצמם ואומ' אין כמונו ומי ימשול בנו.

(יח) כי ברוב חכמה רוב כעס. כל אדם שהוא חכם רואה דבר שאינו הגון וכוועס. וכן הוא אומ' פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך.^q אבל ההדיוסים רואים דבר אסור ודבר ערוה ואומ' מה בכך. ס'א כי ברוב

a) Vgl. P. b) Vgl. P. c) Prov. 8, 22. d) Ps. 90. 2 f. e) Vgl. W. f) Dt. 7, 11. g) Prov. 6, 6. h) Für שמנוהו ist wie in Berachoth 26a שנמנו zu lesen. i) Vgl. P. k) Vgl. 1 Reg. 3, 9. l) Ps. 16, 9. m) Lies מנת (Sektirerei). n) Hier ist דע ausgefallen. o) Ps. 118, 86.

חכמה רוב כעס. בזמן שתלמיד חכם עובר עבירה רב כעס עליו מן השמים בדרך שאתה מוצא ברואנ ובאחיתופל ובבני עלי הכהן. יוסיף דעת יוסיף^א מכאוב שאם נפל אדם רוסא לחולי לפי שהוא בקי ויודע הרפואות ויודע עת^ב חליו קשה שאינו עומד לפיכך הוא כואב על נפשו. כך היודע שחמא ודינו גדול לפיכך הוא כואב על נפשו. אבל ההדיוט אינו חושש^ג. סיא כי ברוב חכמה מאין תבא החכמה לאדם ברוב כעס שרבו כועס עליו. יוסיף דעת. מי הוא מי שיוסיף מכאוב שהלקהו רבו הרבה.

ב.

(א) אמרתי אני בלבי לכה נא בוא עתה אנסכה בשמחה. ויחקן דרך טוב לעזוב דרך רשע. כמו נסכתי מלכתי^ד והיא השמחה שיעזוב רשע ורבו. וראה בסוב לראות דרך הטוב להלך בו בני האדם. סיא אנסכה אנסה בה^ה ובה^ו דרך הטוב להבחין בין שניהם. וראה בסוב. שיהא רואה דרך הטוב. והנה גם הוא הבל שיצר הרע שהוא נזהר בבני אדם הבל. והוא מתעה אותם לניהגם אבל לעתיד לבא כתי' והסירותי את לב האבן מברככם.^ז

(ב) לשחוק אמרתי מהולל. אמר רבא בר כהנא^ח כל שחוק שאומות העולם שוחקים ושמים מהולל הוא מעורבב הוא וסופס תהלה ולשמחה של אומות העולם מה זו עושה מה לישראל עמהם לעשות וכן הוא אומ' אל תשמח ישראל אל ניל העמים.^ט סיא לשחוק אמרתי מהולל לפי שיש שחוק בעולם והוא מתהסך לערבוב וכן לשמחה מה זו עושה בגון שמחה שהיתה^י לאהרן ביום השמיני ועד שהוא שומח נהפכה שמחתו ליגון שני ותצא אש מלפני יי'.^{יא} וכן בהרבה מקומות שאין אדם יודע עד כמה תמשך שמחתו ושחיקתו. לפיכך ראוי לאדם להיות אימת בוראו עליו כל שעה ושעה בדרך שאתה מוצא ברור המבול^{יב} שני בהם זרעם נכון לפנייהם עמם^{יג} וכתי' וימחו מן הארץ.^{יד} וכן בסדרם^{טו} כתי' ארץ ממנה יצא לחם^{טז} וכתי' וי' המסיר על סדום ועל עמרה^{יז} ואין לך אדם שמצויא עולמו משלם לכך נאמר ולשמחה מה זו עושה. מה הנאה יש לו לאדם בשמחתו.

(ג) תרתי בלבי. דבר שאדם צופה ומתבונן בו הוא תרתי בענין

a) Vgl. W. b) Lies את. c) Ps. 2, 6. d) Vgl. W. e) Ez 36, 26; für כתי' hat P überall כתי'. f) Vgl. Hos. 9, 1. g) Lev. 10, 2. h) Job 21, 8. i) Gen. 7, 23. k) Job 28, 5. l) Gen. 19, 24.

ויתורו את ארץ^a למשוך בין את בשרי. להמריח^{a1} בינה של תורה. ואת^b עצמי ולבי נוהג בחכמה. אמיר אחא^{a2} בשבילה של תורה. ולאחוז בסכלות. ולאחוז ולהבין בשבילי הסכלות עד אשר אראה אי זה טוב לכני האדם אשר יעשו תחת השמים מספר ימי חייהם. הואיל וחיויו של אדם מספר^c הם ילך ויעסק בתורה והוא יחיה שני עץ חיים היא למחויקים בה^d סיא תרתי בלבי למשוך בין את בשרי הוא השחוק והשמחה ולבי נוהג בחכמה הרבה ולאחוז טעם בסכלות להבחין בין דרך החכמה לדרך הסכלות לפי שההוללות הם רעיון רוח והחכמה רוב כעס והשמחה היא הבל לסיכך חפשי בשלשון בין שהוא שמה ובהכמה ובסכלות לראות אי זה טוב. (ד) הנדלתי מעשי. ממעשי אבותי^e בניתי לי בתים. את בית אל ואת בית המלך. נטעתי לי כרמים. כמשמעו שני כרם היה לשלמה^e. (ה) עשיתי לי ננות ופרדסים. ננות הוא נן ירק^f סדרסים לסירות האילן. ונטעתי בהם עץ כל פרי^g. אפי' אילן פלסלין. וכן אמיר ינאי בריה דר' שמעון ביר ינאי שלמה עמד על משתיתה של ארץ^f ישראל^g וידע אלו מעיינות המפולשים לאגדקי והיה נוטע בהן והיו עושין פירות. (ו) עשיתי לי ברכות מים להשקות מהם יער צומח עצים. יער של פירות.

(ז) קניתי לי עבדים ושפחות. הם הנתינים. ובני בית. הם בני עבדי שלמה וגם הנציבים כענין שני וכלכלו הנציבים האלה את המלך ולא יעדרו דבר. 8 גם מקנה וצאן הרבה היה לי דכתי ועשרה בקר בריאים וברבורים אבוסים^h מכל שהיה לפני בירושלם. (ח) כנסתי לי גם כסף וזהב. דכתי ויתן שלמה המלך את הכסף בירושלם כאבניםⁱ וסגולת מלכים. דכתי וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה^k והמדינות. כנון מלכת שבא. עשיתי לי שרים ושרות. משוררים וזרים ונקבות^l. ותענוגות בני האדם. הם במרחצאות^{l1}. שירה ושירות^{l2}. הם מיני רפואות שילמדו השירים והשירות שהם^m שרה ושדות כלי הארגו כמה תענוגות יש לבני האדם בהן ר'^{l3} חיי ביר נחמיה אומ' וכי בא הכתוב ללמדנו עשרו של שלמה אלא כנגד התורה הוא מרבר^{l4}. הנדלתי מעשי עד ונדלתי והוספתי וגו'. (ט) הוספתי ונדלתי מכל שהיה לפני בירושלים. הכליל גם את דוד אביו^{l5}. וכן הוא אומ' רק אתה לא תבנה הבית כי אם בנך^{l6}. אף חכמתי

a) Num. 13, 2; vgl. W. b) Lies את. c) Vgl. W. d) Prv. 8, 18. e) Cant. 8, 11. f) Vgl. P. g) Vgl. 1 R. 5, 7. h) Vgl. das. 5, 8. i) 1 R. 10, 27. k) Vgl. das. 10, 24. l) Vgl. W. m) שהם ist zu streichen u. dafür סיא einzusetzen. n) 1 R. 8, 19,

עמדה לי. אם שלמה כל אף וכעס^א) שבא עלי ללמוד החכמה היא עמדה לזקנתי. ס"א אף חכמתי עמדה לי כל דבר שחשבתי בחכמה לעשות היא עמדה לי.

(י) וכל אשר שאלו עוני אלו הנשים^ב) כענין שני כי היא ישרה בעיני. ^א לא אצלתי מהם לשון מניעה^ג) אליה בקום עיין^ד) כלומ' לא עצלתי מהם מלעשות לא מנעתי מהם את לבי מכל שמחה של נשים. כי לבי שמח בכל עמלי שהיה לו אלף נשים. וזה היה חלקי מכל עמלי. זה רחבעם^ה) דכתי' וכן שלמה רחבעם. ^ב ס"א וכל אשר שאלו עוני לא אצלתי מהם זו חכמת התורה דכתי' בני אל יליוזו מעיניך. ^ג כי לבי שמח בכל עמלי. שכרה של תורה, וזה היה חלקי מכל עמלי לעולם הבא.

(יא) ופניתי אני מכל מעשי שעשו ידי. שיגיעתי בתורה. ובעמל שעמלתי לעשות. חוכמות^ד וספרים. והנה הכל הבל ורעות רוח. כפסל הזה שנתמלא בשעתו ומתפנה^ה) בשעתו כך כל התורה שלמד שלמה בשעתו אברהם^ו דכתי' ויעש שלמה את הרע. ^ז ואין יתרון תחת השמש. כי אם בתורה שהיא לפני השמש.

(יב) ופניתי אני לראות חכמה. חכמה יתירה. והוללות וסכלות. הוללות זה המינוח^א) וסכלות זו הטפשות להבחין ביניהם. כי מה האדם כשיבא אחר המלך. אחרי מעשיו של מלך מלכי המלכים. את אשר כבר עשוהו כלומ' מי יוכל לומר אם היה כן וכן היה נאה. אמר שמעון בן יוחאי מלך בשור^ב) ודם שבגה סלמריץ^ג ובני אדם נכנסין לחוכה יכולין הם לומר אם היתה היציקרה^ד גבוהה ביותר וזו^ה נמוכה היתה נאה אלו היה העמודים גבוהים יותר כמה היתה נאה אבל על מעשיו של הקביה מי יוכל לומר כן היה נאה וכן היה נאה כלומ' יוכל אדם לומ' אם היו לו שלשה עינים כמה היה נאה וכן או להחליף מתוקן נברא. את אשר כבר עשוהו, כמו נעשה אדם^ו והוא על דרך גדולה ושלטנות^ז) שהרי כתיב הוא עשך ויכונןך. ^ח ס"א כי מה האדם. כי מה יש לו לאדם לעשות אלא שיבא אחרי המלך אחרי מלכות התורה כדכתיב בעצתך תנחני ואחר כבוד תקנני. ^ט את אשר כבר עשוהו. הצדיקים הראשונים הלכו אחרי עצת התורה והצליתו.

(יג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות. שהבחנתי בין זו לזו. וכמה יתרון יש כיתרון האור מן החשך^א) כן בין גן עדן לגיהנום.

a) Jud. 14, 3. b) 1 Ch. 8, 10. c) Vgl. Prov. 4, 21. d) Vgl. P. e) Vgl. P. f) 1 R. 11, 6. g) Vgl. W. h) Vgl. P u. Levy nhbr. W. IV, 50, wonach auch möglich ist. i) W hat hat nach Levy nhbr. W. k) Lies ו. l) Gen. 1, 26. m) Dt. 32, 6. n) Ps. 78, 24.

(יד) החכם ענינו בראשו. שרואה הדבר⁴ יודע מה יהיה בסופו⁵). כדתגן איזהו חכם הרואה את הנולד⁶). והכסיל בחשך הולך. שאינו מחשב סופו של דבר אלא כל מה שיבא לו עושה. וירעתי גם אני שמקרה אחר יקרה את כולם. על ענין המיתה כמות נה כן מות זה.

(טו) ואמרתני אני בלבי במקרה הכסיל גם אני יקרני. שזה נקרא אדם וזה נקרא אדם זה נקרא חכם וזה נקרא חכם זה נקרא ר' וזה נקרא ר'. ולמה חכמתי אני אז יותר מה הנאה יש לי לטרוח וליגע בתורה משאר בני אדם ודברתי בלבי גם זה הבל.

(טז) כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם. (רוח⁷ הקודש מבשרת ואומרת אל תאמר במקרה הכסיל גם אני יקרני. כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם) שהרי זכותו של אברהם⁸ אבינו עומד לעולם אבל נמרוד כלה והלך לו. וזכותו של יעקב גיב אבל עשו אין לו זכרון. תורתו של משה מתקיימת לעד על שמו ופרעה הלך לדראון עולם. וזכותו של דוד קיימת לנצח ואחיתפל נשכח וזכרו. הרי בשכבר הימים הבאים הכל נשכח. כל רשעת הרשעים נשכח. ואיך תאמר כי ימות החכם עם הכסיל. אעפ"י שזה נקרא ר' וזה נקרא ר' בזמן שיכנסו שניהם למקום אחד⁹) זה שואלים לו ועונה וזה יושב ודומם.

(יז) ושנאתי¹⁰ את החיים. כי מה הנאה בחיים מאחר שהכל נשכח. כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש זה עסק המיתה.

(יח) ושנאתי את כל עמלי שאני עומל תחת השמש הם משא ומתן של בני אדם. שאניחנו לאדם שיחיה¹¹ אחרי. שאין אדם צריך לעשות להגיה לבניו שאם בניו צדיקים הרי הם נזונים בזכותם שני לא ראיתי צדיק נעזב¹² ואם רשעים¹³ אסור לו לאדם להגיה ירושה לשונאי ה'.

(יט) ומי יודע החכם יהיה כלומי אחרי מות האדם מי יגיד לו ומי יודיענו החכם יהיה או סכל וישלוש בכל עמלו גם זה הבל שאין אדם יודע¹⁴ מה שיהיה אחריו.

(כ) וסבותי לבי מן הראגה הזאת ונתיאשתי שהוא דבר שאין אדם יכול לעשות בו כלום. על כל העמל שעמלתי תחת השמש¹⁵.

(כא) כי יש אדם. למי שאין רוב בני אדם¹⁶ עמלין על החכמה והדעת והבשרון כי אם במקצת. ואפי' הכי לאדם שלא עמל בו יתגנו חלקו.

a) Vgl. P. b) In P u. W. fehlt die Klammer. c) Vgl. P. d) Vgl. P. e) Ps. 37, 25. f) Hier ist nach W zu ergänzen: מה יהיה לו והוא מורה להבל. (כ) וסבותי אני ליאש את לבי הואיל ומנהגו של יחיה (etc.). g) In M findet sich als Randbemerkung: עולם כך שאין אדם יודע (etc.). h) Vgl. W.

בדרך שעשה שלמה שעמל בכל מיני חכמה ונתן הממלכה ביד רחבעם בנו. ומפני גבהות לבו חילק את הממלכה שני וינת את עצת הזקנים.^a
(כב) כי מה הוא^b לאדם. מה הנאה יש לו לאדם בכל עמלו לאחר שהלך לבית עולמו הלא כי הכל אחרי נשאר ולא לוקח עמו כי אם מה שעמל בדברי תורה ובמצוות הדבר שהוא קודם^c השמש.

(כג) כי כל ימיו מכאובים. בדאגות ובמורא ופחד בדרכיו. וכעס עניינו. אלו מריבות וזקוקות הנפש. גם כלילה לא שכב לבו. מן הדאגות^d בענין שני און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב^e וכו' ואומ' הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם כאור הבקר יעשוה כי יש לאל ידם.^f לכך נאמ' על הרשעים גם כלילה לא שכב לבו. גם זה הכל הוא. כי איננו מחשב יום הדין ויום פקודה.

(כד) אין טוב באדם. ראה שלמה בחכמתו שאין טוב לאדם כי אם שיאכל וישתה^g. ר' נחמיה אמ' ליה^h נחמן בריה דר' שמו' בר נחמן ואמרי לה ר' מייאשאⁱ ור' ירמיה בריה דר' יצחק כל אכילה ושתיה שני בקהלת אינה אלא בדברי תורה ובמצוות ובמעשים טובים כענין שני לבו שברו ואכלו ולכו^j וכו'. והראה את נפשו טוב בעמלו. התורה נקראת טוב מעשים טובים נקראו טוב שני סוד מרע ועשה טוב.^k והראה את נפשו. לחי העולם הבא^l שכולו טוב. גם זה ראיתי אני כי מיד אלהים היא. שאם נתן הקב"ה דעת לבני אדם להלך בדרך הטוב רצה בהן הקב"ה שני יי' חפץ למען צדקו^m וכו'.

(כה) בי מיⁿ יוכל. אמר קהלת יותר ממה שטרחתי ועמלתי במצוות לא היה ועל בית יי' השתדלתי ועל ערי יהודה לחזקם טרחתי. ומי יחוש. ימהר^o על עברת יי' חוץ ממני. לשון חשתי ולא התמהמהתי.^p
ס"א כי מי יאכל ומי יחוש כל מי שנותן דעתו על דעת התורה.

(כו) כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה. פסוק זה מתפרש על כל הצדיקים שנתן הקב"ה חכמה ודעת ושמחה היא שמירת מעשים כענין שני שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב.^q ואני נחלתי עדותיך לעולם כי ששון לבי המה^r וכן כיוצא בהן. בא וראה מתחילת מתן תורה נתנה הקב"ה בלב ישראל. ולחושא נתן בענין רע לאסוף ולכנס אלו כנעניים^s שהיו בונים ונושעים וזכו ישראל וירשום

a) Vgl. 1 R. 12, 8 u. 2 Ch. 10, 8. b) Der Bibeltext hat: הוה; vgl. W. c) Vgl. P. d) Ps. 36, 5; vgl. P. e) Vgl. Mi. 2, 1. f) Vgl. W. g) Vgl. P. h) Jes. 55, 1. i) Ps. 34, 15. j) Vgl. P. l) Jes. 42, 21. m) Vgl. W. n) Ps. 119, 60. o) Das. 119, 62. p) Das. 119, 11.

שני ובתים^a מלאים כל טוב אשר לא מלאה ובורות חצובים אשר לא חצבת^b ואכלת ושבעת. וכן חזקה נתן את לבו לחכמת התורה ולדעת המצוות ובא סנהריב ונסל הוא וכל חילו בירושלם ועליהם אמר הנביא ואסף שללכם אוסף החסיל כמשק נבים שוקק בו.^b וכן במרדכי כתוב וחשם אסתר את מרדכי על בית המן.^c וכן לעתיד לבא כתי' והיה סתרה ואחננה קרש ליי לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני יי יהיה סתרה לאכל לשבעה ולמכסה עתיק.^d ואומ' חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרו.^e גם זה הבל. לעושה הרע ורעת רוח שאינם שמים על לב ולהבין מה שבאו לראשונים כי אם הולכים בשרירות לבם.

ג.

(א) לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים. שלא יתירשל האדם ויתיאש מן המיתה.

(ב) עת ללדת. וזכר בריאת האדם שאמו מתקשה בו בעת לרדה אותו והיא שמחה בו לאחר שנולד. ועת למות שכיון שנולד ובא לעולם בידוע שסופו למות ומעת לדתו ראוי לו לחשוב מיהתו. סיא עת ללדת ועת למות מי לא ידע בזה אלא כך אמר קהלת^א אשרי מי ששעת מיתתו בשעת לידתו מה עת לידתו נקי מכל עון אף עת מיתתו נקי מכל עון. סיא עת ללדת נאמר על ישראל^ב שבאו עליהם עתים לטובה ולרעה כשהיו ישראל במצרים סרו ורבו במאוד מאד כיון שחמאו במדבר כתיב במדבר הזה יחמו ושם ימותו.^c עת למטע כענין שני ונטעתי על אדמתם.^d ועת לעקור נטוע דכתי' ויתשם יי מעל אדמתם.^e

(ג) עת להרוג דכתי' ויהרוג במשמניהם^f ואי' ויהרוג כל מחסדי עין.^g ועת לרפוא שני הנני סעלה לה ארוכה וטרפא.^h עת לסרוץ שנא'

ופרצים הצאנה אשה נגדהⁱ ועת לבנות שני ובניתיים ולא אהרום.^j

(ד) עת לבנות שני בכה חבכה בלילה^k ועת לשחוק שני או ימלא

שחוק סינו.^l עת ספור שני ויקרא יי אלהים צבאות לבני ולמספר ונני.

ועת רקוד שני ורתובות העיר ימלאו ילדים וילדות.^m

(ה) עת להשליך אבנים שני ערו ערו עד היסוד בה.ⁿ ועת כנוס

a) Dt. 6, 11. b) Jes. 33, 4. c) Est. 8, 2. d) Jes. 23, 18.
e) Dan. 6, 1. f) Num. 14, 35. g) Am. 9, 15. h) Dt. 29, 27.
i) Ps. 78, 31. k) Thr. 2, 4. l) Jer. 33, 6. m) Vgl. Am. 4, 3.
n) Jer. 24, 6. o) Vgl. Thr. 1, 2. p) Pa. 126, 2. q) Vgl. Jes. 22, 12. r) Sech. 8, 5. s) Ps. 137, 7.

אבנים שני' הנני יוסר בציון אבן יקרי.^a סיא עת להשליך אבנים שני' אבן מאסו הבונים.^b עת לחבק שני' וימינו תחבקני.^c ואוי' כאשר ידבק האזור אל מנתי איש כן הדבקתי את ישראל.^d ועת לרחוק מחבק שני' ורחק יי' את האדם.^e

(ו) עת לבקש אני ארעה צאני ובקרתים^f שני' ובקשתם משם את יי' אלהיך.^g ועת לאבד שני' כי אבד האבדון מהר.^h עת לשמור שני' הנה לא ינום ולא יישן.ⁱ ואומי' ושמר יי' אלהיך לך את הברית^k ועת להשליך דכתי' וישליכם אל ארץ אחרת.^l

(ז) עת לקרוע שני' כי קרע יי' את הממלכה מעל בית דוד.^m עת לתפור שני' והיו לאחדים בידך.ⁿ ואומי' ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו.^o ועת לחשות כענין שני' גאלמתי לא אפתח סי' כי אתה עשית.^p ועת לדבר שני' האמנתי כי אדבר.^q

(ח) עת לאהוב שני' ואהבת וברכך והרבך.^r ועת לשנוא שני' נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה.^s עת מלחמה דכתי' וישפל להם לאויב והוא נלחם במי.^t ועת שלום שנא' הנני גומה אליה כנהר שלום.^u סיא על צרכי העולם והכל עונין על עת^v מלחמה^w ועת שלום. כלום עת ללדת בשעת שלום ועת למות בשעת מלחמה. לסי שיש מיתה שהיא מוכה מן הלידה בזמן שאדם בצער כענין שני' ונבחר מות מחיים.^x עת למעט בשעת שלום עת לבנות בשעת מלחמה ועת לשחוק בשעת שלום. עת מסור בשעת מלחמה ועת רקוד בשעת שלום. עת להשליך אבנים בשעת מלחמה ועת כנוס אבנים בשעת שלום. עת לחבק בשעת שלום עת לרחוק מחבק בשעת מלחמה וכדרך הנה הכל על צרכי העולם. אלו העתים הם כיש^y ימים שכשם שהלכנה מתחרשת בכל חרש ומתמלאת להודיע לכל בני העולם כי יש בורא בעולם והוא נזר על הכל. וכל אשר יתן אל לבו הוא עבד יי' וכל הולך בדעתו ובסיכלותו הוא חומס ומשחית את נפשו. (ט) מה יתרון העושה^z כיון שראה שלמה אלו העתים אמ' מה יתרון

a) Vgl. Jes. 28, 16. b) Ps. 118, 22. c) Ct. 2, 6. d) Vgl. Jer. 18, 11. e) Jes. 6, 12. f) Vgl. Ez. 34, 15; vor אני ist שני' ausgefallen. g) Dt. 4, 29; für שני' ist וי' zu lesen. h) Dt. 4, 26. i) Ps. 121, 4. k) Dt. 7, 12. l) Das. 29, 27. m) Vgl. 1 R. 14, 8. n) Ez. 37, 17. o) Hos. 2, 2. p) Ps. 39, 10. q) Das. 116, 10. r) Vgl. Dt. 7, 18. s) Jer. 12, 8. t) Vgl. Jes. 68, 10. u) Jes. 66, 12. v) Vgl. P. w) Jer. 8, 8. x) In M u. P findet sich nach כיש folgender Zusatz: (עם ועת לכל חפץ תחת השמים והם כנגד ימות הלבנה שנראית בעולם שחדש) (חירה כיש y) Vgl. W.

העושה כאשר הוא עמל. שהרשעים עתידין ליטול מורענות על מה שהן עמלין ומה הנאה יש להם ברעתם.

(י) ראיתי את הענין שאין אדם שבע מן הממון ואמ' בזה הענין למעלה⁹⁸) ובא ושינה הרבר כרי שיתבוננו בו בני אדם. כי הענין הרע שהוא בעולם שאין בני אדם רואין אלו את אלו. לומר על עושה רעה ובא לו רעה כי אם הולכים כסומים. אשר נתן אלהים לבני אדם לענות בו. שאם זכה וענתה בו צדקתו ואם לאו חקמנו בו עונו כענין שני והייתי עד ממחר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושקי שכר שכיר. ^a

(יא) את הכל עשה יפה בעתו. ברא את עולמו בחכמה וכל צרכי העולם בעתם⁹⁹) נתן התורה בעתה הסביב את ישראל במדבר ארבעים שנה כרי שיהקנו כנעניים את הארץ^{b 100}) כבראשונה וכאן ישראל וכבשוה בתים מלאים כל טוב. ^c רבנן אמרי¹⁰¹) את הכל עשה יפה בעתו. מלמד שכל אדם יפה אומנותו בסניו. גם את העולם נתן בלבם. ר' ברכיה בשם ר' יוסי ביר נהוראי אמ' נתן בלב האדם תקונו¹⁰²) של עולם לבנות בנינים ולנסוע נסיעות ולישא אשה ולהוליד בנים.

ס"א גם את העלם חסר ויו העלמת יום המיתה¹⁰³) שאין אדם יודע^d מה בלבו של חברו¹⁰⁴) וכל כך למה מבלי אשר לא ימצא האדם את הטעשה אשר עשה אלהים מראש ועד סוף. לפיכך נתן העלמה בלבם לכך חסר ריו.

(יב) ידעתי כי אין טוב בם במעשה האדם כי אם לשמוח בדרכי צורו ולעשות טוב בחייו ולעסוק בתורה ובמצות שהוא טוב לו בחייו שמשמח נעשה חששי מן המצות.

(יג) וגם כל האדם שיאכל ושתה וראה טוב בכל עמלו שמתעסק בתורה ובנמילות חסדים מתת אלהים היא שנתן לו דעת ותבונה להבין לו ארוכה ליום הדין להיות לו לחי עד וכן הוא אומ' כי יי' יתן חכמה מסיו דעת ותבונה. ^e

(יד) ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם. דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת עליו אין להוסיף ממנו אין לגרוע שנתן המים באוצרות תהומות ובשונה שהוא קוצץ על בריותיו מציפם עליהם.

a) Mal. 3, 5. b) In M findet sich hier nach folgender Zusatz (am Rande): לפי שכיון ששמיני ישראל באים שרפו שדותיהם ואת כרמיהם כיון שהאויבו במדבר ארבעים שנה נתיאשו האמריים ועמדו ותקנו את הארץ etc. c) Dt. 6, 11. d) In W u. M findet sich hier als Zusatz: את יומו מינו יודע את יום הדין חסן חסידו חסן שמשחבר בו ואין אדם etc. e) Prov. 2, 6.

הרי והאלהים עשה וגור מיתה בעולם כרי שייראו מלפניו. שקולה היא היראה¹⁰⁶ כנגד הכל שני ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'.^a

(טו) מה שהיה כבר הוא. אמר נחמיה אם יאמר לך אדם¹⁰⁶ איפשר אלו לא אכל אדם הראשון מאותו העץ^b עדיין חי אמור לו כבר הוא¹⁰⁷ שהרי אליהו חי. ואשר להיות כל מה שעתיד הקביה להיטיב לצדיקים כבר היה אמי להחיות^c מתים וכבר החיה אותם על ידי אליהו ואלישע ויחזקאל בבקעת דורא אמי כי תעבור במים אתך אני^d וכבר היה על ידי משה שני ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים.^e אמי ובגהרות לא ישמשוך^f וכבר היה על ידי יהושע שני והודעתם את בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את הירדן.^g אמי כי תלך במו אש לא תכוה^h וכבר עשה כן על ידי חנניה מישאל ועזריה. והאלהים יבקש את נדרףⁱ.¹⁰⁸ כשם שביקש דמן של ישראל מיד פרעה כך יבקש מיד כל האומות ששפכו דמן של ישראל ושל רודםם. ואשר להיות. לבקש את ישראל שהם נרדפים כענין שני ילכו בלא כח מפני¹¹⁰ דורו.^k אברהם מפני נמרוד. יצחק מפני ישמעאל. יעקב מפני עשו. יוסף מפני אחיו. משה מפני פרעה. דוד מפני שאול. והאלהים יבקש את נדרף ויבחר ברוד עבדו לסיכ' בחר הקביה בנרדפים יותר מן הרודפים לענין הקרבנות שור מפני ארי כשב מפני זאב¹¹¹). (זו) ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע. כלומי במקום שיש שם המשפט והצדק שמה הרשע שולט עליו¹¹²) כענין שני כי רשע מכתיר את הצדיק.¹

ס"א מקום המשפט שמה הרשע. מקום שראוי להיות בו מי שהוא עושה משפט שמה הוא הרשע כלומר עושה הרשע ככבוד העולם הזה כאיש אשר עושה^m ובמקום שיהיה ראוי שיהיה בו עושה הצדק הרשע. כי יש רשעים שמגיע אליהם במעשה הצדיקים.

(זי) אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים. כיון שראיתי שהצדיק והרשע בעולם הזה במשקל אחר לכך אמרתי בלבי וכי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים בדיון אחר לא כי אלא עת לכל חפץ ליום הדין לתת לאיש כדרכו וכי לשלם שכר טוב לצדיק וגמול רע לרשע. כי עת תשלום לעולם הבא לכל חפץ שבעולם הזה ועל כל

a) Dt. 10, 12. b) Vgl. P. c) Vgl. P. d) Jes. 43, 2. e) Ex. 14, 29. f) Jes. 43, 2. g) Jos. 4, 22. h) Jes. 43, 2. i) In M verlangt eine Randbemerkung folgende Einschiebung (nach נדרף): etc. אמר צדיק לרשע כ"ש רשע את צדיק והאלהים יבקש את נדרף¹⁰⁸ k) Vgl. P. l) Hab. 1, 4. m) ist zu streichen.

המעשה של אדם שם לעולם הבא. שהואיל ובעולם הזה אין הרשע משתלם בודאי כי לשם ישולם לו כמעלליו ולצדיק יהיה עת לכל חסן טוב שעשה ישולם לו טוב כענין שני^a מה רב מוכך אתה צפנת^b

(יח) אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם בין צדיקים בין רשעים שהצדיקים בעוני ובייסורין כל כך למה לברם אלהים לברור^c להם מדת צדקה ולראות שהם כהמה להראות להם^d שהצדיקים נמשכים אחר שכינה כבהמה. מה הכהמה פושטת צוארה לשחיטה כך הצדיקים שני כי עליך הרגנו כל היום.^e מה המה להם. כך המה חושבים בלבם שהם כבהמה ואינם מתנאים בעצמם והרשעים על דברת שהם מחרפים ומגדפים והקביה משפיע להם שלום כל כך למה לברם האלהים לברור להם מדת הרשעים ולראות שהם כבהמה המה להם. ולהראות לכל שהרשעים נמשלו לבהמה מה כהמה כשיגמר דינה לשחיטה שוב אין לה חיים כך הרשעים ומדת^f זו מסורה^g בידך כל העושה מצוה קרוב למיתתו בידוע שלא היה מדת צדק חסירה אלא אותה בלבד לסיב' השלימה וכל העובר עבירה בשעת מיתתו בידוע שלא היתה מדת רשעו חסירה אלא אותה העבירה והשלימה אלו הולכין שלמין בצדקן ואלו הולכין חסירין^h ברשען.ⁱ

(ט) כי מקרה בני האדם ומקרה הכהמה. על משמעו של מסוק שאלו מתיים.^j סיא כי מקרה בני האדם אלו ישראל שני בהם אדם אתם. ומקרה הכהמה אלו האומות שני ובהמה רבה.^k אמיר אבין^l כשם שעמדו נביאים על ישראל כך עמדו על אומות העולם. ר' יצחק^m אמר כי מקרה בני האדם ומקרה הכהמה. האדם בחר בו הקביה וביום השמיני ימול בשר ערלתוⁿ. והבהמה מיום השמיני והלאה ירצה.^o ומקרה אחר לכל^p שני בו כל אשר נשמת רוח חיים באסיו.^q ומותר האדם מן הכהמה אין זה הכל מה המדבר בו והוא אין. דבר שאין בו תפישה כי הכל הכל. הכל ספים וכלים.

(כ) הכל הולך אל מקום אחד. לשוב לעפר הכל היה מן העפר להביא הנשם^r והשלג היוורדים מן השמים שהם מן הארץ וכן הוא אומ' יהללו את יי מן הארץ אש וברד שלג וקיסור^s ואומר כי לשלג יאמר הוי ארץ. והכל שוב אל העפר זה ליום הדין שעה אחת קודם לתחיית^t המתים.

a) Ps. 81, 20. b) Vgl. P u. W. c) Vgl. P. d) Ps. 44, 28. e) Lies e) f) Vgl. P. g) Vor מתיים ist einzusetzen. h) Jon. 4, 11. i) Lev. 12, 4. k) Lev. 22, 27. l) In M u. W findet sich nach folgendes Einschießel: שוב על משמטו של מסוק כמות זה כן מות זה רוח etc. m) Gen. 7, 23. n) Vgl. Ps. 148, 7 f. o) Job 87, 6; vgl. P. p) Vgl. P u. W.

(כא) מי יודע רוח^a העולה היא למעלה. והלא כתי' והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.^b אלא תני בין נפשות הצדיקים ובין נפשות הרשעים עולות למעלה^c (120) אלא של צדיקים נתונות בנן עדן ואמ' מי יודע רוח בני האדם הצדיקים שהיא עולה למעלה אי זה מקומה ומה יעשה בה^d (121) שהרי כתי' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את יי אלהיך.^e (122) אבל מי יודע באי זה מקום ורוח הבהמה נפשותיהם של רשעים לאחר שעלו למעלה עוד מורידין אותם לניהם שני ואת נפש אויבך יקלענה בתוך קף הקלע.^f מלאך לחבירו. לכך נאמר ורוח הבהמה הוורדת למטה לארץ בשאול ממה מי יודע אי זה מקומה.

(כב) ראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו. ירבה במעשים טובים ובמצות כי הוא חלקו לחיי עד. כי מי יביאנו לראות במה שיחיה אחריו בעולם הזה וכן אמ' איוב יכברו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו.^g

ד.

(א) ושכתי אני ואראה את כל העשוקים. אלו ישראל שהם עשוקים בין האומות כענין שני עשוקים יהודה ובני ישראל.^f והנה דמעת העשוקים תדירה לפני הקב"ה שני תרדגה עיני דמעה לילה ויומם אל תרמנה.^g ואין להם מנחם שני אין לה מנחם מכל אוהביה.^h ומיד עושקיהם להנצל כח אין להם שני פורק אין מידם.ⁱ ואין להם מנחם. אין להם עוזר. ס"א ר' יהודה ביד אליעזר סתר קרייה בתינוקות. את כל העשוקים. הם^j (123) התינוקות שהם עשוקים מן העולם בלא עון. והנה דמעת העשוקים. אבותיהם מורידים עליהם דמעה. ומיד עושקיהם כת. אין כח להצילם שני אין שלמון ביום המות.^k ואין להם מנחם. לומי על כך מתו והם לא מתו אלא בעון אביהם.

(ב) ושכח אני את המתים שנבר מתו. אלו הצדיקים שהרי נענה משה רבינו^l (124) בזכותם שני וזכר לעבדך לאברהם ליצחק וליעקב.^m ס"א ושכח אני את המתים שנבר מתו שנבר קבלו דינם ונתיאשו מן העולם הזה. מן החיים. אשר המה חיים עדנה ואינם יודעים מה עתיד לבא עליהם. (ג) ומוב משניהם את אשר עדן לא היה וכן נמנו וממרו רזילⁿ (125) אשרי מי שלא נברא ומשנברא^o ישמח במעשיו. אשר לא ראה את

a) Vgl. W. b) Eccl. 12, 7. c) 1 Sam. 25, 29. d) Das.
e) Job 14, 21. f) Jer. 50, 33. g) Jer. 14, 17. h) Thr. 1, 2.
i) Das. 5, 8. k) Eccl. 8, 8. l) Dt. 9, 27. m) Vgl. P.

המעשה הרע אלו רעות^a בני האדם. אשר נעשה תחת השמש.¹²⁶ על מעשה הבלי האדם.

(ד) וראיתי אני את כל עמל זה עמל ויגיעה^b האדם שעומל בעולם הזה. ואת כל כשרון המעשה. תקון מעשה האדם. כי היא קנאת איש מרעהו. שאומר פלוני חברי בנה בית גם אני¹²⁷ אבנה פלוני חברי קנה נכסים גם אני אקנה. גם זה הבל. לפי שהם דברים שאין להם אחריות שהכל מניחין והולך לו.

(ה) הכסיל חובק את ידיו. שהוא עצל ואינו עמל בעולם ומתוך עצלותו רואה ומתקנא¹²⁸ ואוכל את כשרו. ס"א על שני אחים¹²⁹ שגנבו כאחד וחמסו וגזלו כאחד אחד מהם עשה תשובה לפני מיתתו והכסיל לא עשה תשובה ליום הדין יראה את אחיו בן ערן והוא בניהגם והוא סבור שמשוא פנים בדבר אמי לו לא יש בכאן^c משוא פנים כי אם^d אלא זה עשה תשובה מחיו והוא לא עשה מיד חובק ואוכל את כשרו ומסיל את עצמו.

(ו) מוב מלא כף נתת בן ערן ממלא חפנים של עמל של הבלי העולם הזה¹³⁰. דיא פסוק זה משמע על צרכי העולם מוב מי ששונה מעם יודע למדו¹³¹ ממי ששונה הרבה ואינו בקי בו. מוב מי שיש לו עשרה זהובים והוא מתפרנס בהן ממי שהוא מלוח ברבית ונוטל שכר משל אחרים. מוב מי שיש לו שדה אחת ומתנקה^e ומתפרנס בה ממי שיש לו הרבה שדות והם עולות קמשונים¹³² מוב מי שינע ונותן פרוטה לעני ממי שחומס ונחל ונותן צדקה.

(ז) ושבתני אני ואראה הבל תחת השמש זה אימתו של מלאך המות. (ח) יש אחד ואין שני פשוטו של פסוק כך הוא יש ענין רע אחד ואין שני כמוהו. גם בן ואח אין לו כלום אדם שהוא עשיר ולא חסר כלום על כל זה גם בן ואח אין לו לירש אותו ואין לכל עמלו קץ שינע ועמל גם עינו לא חשבע עושר ואינו עושה צדקות. ולמי אני עמל. ואינו משים בדעתו לומר ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה מן המצות ומטובה של בן ערן הלא גם זה הבל וענין רע הוא שאין לו. f ס"א על יצר הרע¹³³ יש אחת^g שהוא מתעה^h את הבריות בענין שני ובאחת יבערו ויכסלו. i ואין שני אין לו שותף¹³⁴ בעבירה גם בן ואח אין לו לא למטה הימנו ולא ברומה לו. ולא עוד אלא שגורם לאדם שלא יהיה לו בן. k וגורם לו

a) Vgl. P. : b) Lies ויגיעה. c) Vgl. P. d) מי ist zu streichen. e) Vgl. P u. W. f) Nach לו ist zu ergänzen. g) Vgl. P. h) P hat hier die aramäische Nebenform מנע; vgl. Gesenius-Buhl zu מנע. i) Jer. 10, 8. k) Vgl. P.

שלא יהיה לו את וריע מפני עוניותיו. ואין קץ לכל עמלו. לעבירות שעבר יצר הרע אין קץ. גם עינו של יצר הרע לא חשבע עושר לא חשבע מן העבירה ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה. אם אין צדיקים^a וכובשין את יצר הרע מפני יצר טוב.^b הלא גם זה הבל ודעות רוח.

(ט) טובים השנים מן האחד. על פשוטו טובים השנים העמוקים^c בפרקמטיא^d מן האחד זה בפני עצמו וזה בפני עצמו אשר יש להם שכר טוב בעמלם.

(י) כי אם יפול אחד מהם בסחורה או יפול בחולי^e. האחד יקים את חברו. ואילו^f ואוי לו כמו^g אי לך ארץ האחד שיפול ואין שני להקימו לעזרו^h וגם על הולכי דרכים טובים השנים מן האחד. סיא טובים השנים מן האחד אלו שנים שעוסקים בתורהⁱ מן האחד זה בפני עצמו וזה בפני עצמו.

(יא) גם אם ישכבו שנים וחם להם. סירושו של זה הפסוק^j עונה על של מעלה שאם טובים השנים מן האחד בשם שברוך ארץ טובים השנים מן האחד וכן בתורה כך בריבוי העולם טובים השנים איש ואשתו מן^k האחד שני ולא אחד עשה וגו' אשר יש להם שכר טוב בעמלם שני לא טוב היות האדם לבדו^l אבל השנים יש להם שכר טוב בעמלם שהרי אדם מביא חמים ואשתו לשה ומתקנת לו לחם. משתן עושה לו חלוק. כי אם יפלו חלמים וצרות על האחד האחר עוזר לחבירו. גם אם ישכבו שנים שניהם איש ואשה וחם להם ויולידו בנים ובנות כענין שני ויחמן הצאן^m ולאחד איך יחם כלום בלא אחר איך יחם כענין שני ומה האחד מבקש ורע אלהים.ⁿ

(יב) ואם יתקפו האחד שאם יתחוק ממנו האחד מן השוק לאחד מאלו השנים, יעמדו נגדו, וחוט המשולש. כל מי שהוא עוסק בתורה^o ובמעשים טובים ובדרך ארץ לא במהרה ינתק^p ואעפ"י שהוא ניתק^q חזר התורה תורת על בית אכסניה שלה.

(יג) טוב ילד מסכן וחכם. סירושו על בני אדם שימצא ילד מסכן שאעפ"י שהוא קמן בימים וקמן בעושר שהוא ילד מסכן. אבל אם הוא גם חכם ויש לו בינה הוא טוב ממלך וכן וכסיל שאם הוא עשיר ממלך והוא זקן בשנים ואין בו דיעה אשר לא ידע להזהר עוד מן העונות ולא די חסאת נעוריו אלא עוד בוקעתו חוסא ולא ידע להזהר עוד בעצמו.

a) Lies שכובשין. b) Lies הטוב. c) Vgl. P. d) Vgl. P. e) Vgl. P. f) Vgl. P. g) Mal. 2, 15. h) Gen. 2, 18. i) Vgl. Gen. 30, 39. k) Mal. 2, 15. l) In M findet sich nach folgender Zusatz: etc. לא במהרה הוא חוסא וכל מי שהוא חכם בן חכם לא במהרה ינתק.

(יד) כי מבית האסורים^a יצא למלוך כמו יוסף¹⁴⁴) שהיה בבית הסוהר ויצא בכל ארץ מצרים אבל הכסיל כי גם הוא במלכותו ובעושרו ובכבודו נולד רש נולד מן השמים גזירה ויהיה רש¹⁴⁵) שירד מגדולתו למדרגו מזה שטוב לאדם שיהיה ילד מסכן וחכם ועוסק במצות ממלך, מאדם עשיר והוא זקן וכסיל ולא שמר המצות שסופו של זה הצדיק שיהיה עשיר כמלך אבל הרשע סופו תקלה מעשרו. נולד רשע כענין שני עשיר ישכב ונוי.^e

(טו) ראיתי את כל החיים. הם¹⁴⁶) הצדיקים שהם חיים בזה ובכא. המהלכים תחת השמש. שבוחרים להם דרך טוב לאור להם כמו השמש שני ואוהביו בצאת השמש בנבורתו.^d עם הילד השני. הם דורות הבאות¹⁴⁷) דור אחר דור זה שני לזה וזה שני לזה אשר יעמוד תחתיו בכל דור ודור.

(טז) אין קץ לכל העם אלו מעשיהם של צדיקים לכל אשר היה לפניו דרך יי היה לפניו. גם האחרונים שיהיו אחרונים ליצר טוב הם הרשעים שלא תפשו דרך הראשונים החיים לא ישמחו בו ביצר הרע. כי גם זה הכל. שלא חזרו בהם ורעיון רות. סיא אין קץ לכל העם שתעו אתר יצר הרע לכל אשר היה לפניו. גם האחרונים שאבדם יצר הרע לא ישמחו בו בשמש שהיום כאן ומחר בקבר גם זה הכל.

(יז) שמר רנלך כאשר תלך אל בית המלכים¹⁴⁸) והשופטים כענין שני אלהים לא תקלל.^e וקרוב לשמוע דברי הדיינים. מתת הכסילים זבת. שלא תהא כמו הכסילים שמכעיסין את השופטים וחוזרין ומפייסין אותם בתשורתם וזבתתם. כי אינם יודעים הכסילים לעשות רע. לעשות¹⁴⁹) רעיון השופט בתחילה עד שמבין^f אותם ואז מבינים. סיא אינם יודעים שהם עושים רע לפי שהם כסילים.¹⁵⁰) סיא שמר רנלך שתהיה נקי מכל חטא¹⁵¹) כי כאשר תחטא תלך אל בית האלהים להביא קרבן וקרב לשמוע התורה. מתת הכסילים זבת. שחוטאים ומביאים קרבן כי אינם יודעים לעשות דעות קונם.^g סיא אינם יודעים אם על הטובה הם מביאים אם לאו¹⁵²).

ה.

(א) אל תבהל על סיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים שאם באות צרות על האדם אל ידבר שלא כהוגן על בוראו¹⁵³)

a) Vgl. P. b) Vgl. W. c) Job 27, 19. d) Jud. 5, 31.
e) Ex. 22, 27. f) Vgl. P. g) Vgl. P u. W.

כדרך שני באיוב בכל זאת לא חטא איוב בשסתיו.^a כי האלהים בשמים ואתה על הארץ כלום הוא שליט כך הוא עושה ויכונןך הוא מרים הוא משפיל הוא מוריש הוא מעשיר ואין לך להרהר אחר מדותיו על כן יהיו דבריך מעטים.

(ב) כי בא החלום לאדם מרוב ענין מרוב הרהורי לבו בא החלום כענין שני והרהורי לבך על משכבך סליקו^b וכשם שהחלום בא ברוב ענין של מחשבה כך קול כסיל ברוב דברים שני גם אויל מחריש חכם יחשב^c ומתוך רוב דבריו נודע שהוא כסיל.

(ג) כאשר תדור נדר לאלהים לא תאחר לשלמו כי אין חסין אלהים בכסילים שנודרים ואינם משלימין^d את אשר תדור שלם לפי שאמי למעלה וקול כסיל ברוב דברים אלו שמרבין לנדור ולא משלימין^e לכך סמך לו את אשר תדור שלם.

(ד) טוב אשר לא תדור. ר' יהודה^f אוי טוב מזה ומזה נודר ומשלם שני נדרו ושלמו ליי אלהיכם ונוי^g טוב אשר לא תדור^h שני כי תחרל לנדור לא יהיה כך חטאⁱ ונראין הדברים שלא תבהל על סך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים דבר בנדרים. וכן אמי ויל אל תהי פרוץ בנדרים^j שלא תמעול.

(ה) אל תתן את סך לחטיא את בשרך זה הנודר ברבים ואינו משלם^k ואל תאמר לפני המלאך זה שליח צבור^l. כי שגגה היא ספיקה היא לי אם נדרתי אם לא נדרתי. למה יקצוף האלהים על קולך. על דברך שאתה משחנה בעצמך. וחבל את מעשה ידך אלו מיעוט נכסים שיש בידו. סיא אלו בניו ובנותיו^m שעל עסקי נדרים של שוא בניס מתים. ר' חיינאⁿ סתר קרייא באומרי לשון הרע. אל תתן את סך לחטיא את בשרך להיות הולך רכיל^o אל תאמר לפני המלאך עליך כי שגגה היא לא אמרתי לשון הרע. למה יקצוף האלהים על קולך^p. על א... הקול וחבל את מעשה ידך. אלו מיעוט מצות שיש בדרך.

(ו) כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה שאם אתה רואה חלומות^q ואתה מספר ונס הבלים מבהילים ודברים רבים אומרי בני אדם עליך כי את האלהים ירא ואין אחת ירא מהן ומה אתה עושה תסלה חשובה וצדקה כענין שני ויבנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו סניג^r זו צדקה^s. סיא כי ברוב חלומות. שאם תראה חלומות שאתה חי הרבה ונס יבואו לך טובות הרבה והבלים שבני אדם מוציין

a) Job 2, 10. b) Vgl. Dan. 2, 29. c) Prr. 7, 28. d) Lies משלמין e) Vgl. P. f) Ps. 76, 12. g) Dt. 23, 28. h) 2 Ch. 7, 14.

הבל פיהם עליך לטובה ודברים טובים הרבה אומי עליך עם על כל אלה
כי את אלהים ירא הוא עיקר (תשובתך) תשועתך.^a

(ז) אם עושק רש וגול משפט וצדק תראה במדינה. פירושו אם
ראית¹⁶⁵ רשים נעשקים ואכזריות והמשפט מעוות וצדק תראה במדינה
שצדיקו של עולם משפיע להם שלווה במדינה אל תחמה על החסין על
חפצו של מקום שהוא מאריך אפו וגובה את שלו. כי גבוה מעל גבוה
שומר. אלו מלאכי השרת¹⁶⁶ הממונים על הבריות וגבוהים עליהם זה
הקב"ה שבה גבורותיו גבוה עליהם ולמה אמ' גבוהים על דרך¹⁶⁷ ממשה
ושלטנות כמו כי אלהים קדוש הוא. כך וגבוהים עליהם^c (זה הקב"ה)
— ס"א וגבוהים עליהם. יביא עליהם הקב"ה גבוהים וינניעם לפי שהוא
גבוה אצל גבוה והוא קנא ונוקם. מיכאן אתה^d לומר¹⁶⁸ שעשו הרשע
שעושה^e ישראל בידו וגול משפט של ישראל בעירו כנון רומי המדינה¹⁶⁹
וצדק שיפוע טוב של הקב"ה^f בהם אל תחמה על החסין כי גבוה מעל
גבוה שומר על הדוכסין¹⁷⁰ g ועל ההגמונים^h וגבוהים מעשיו של הקב"ה
עליהם. אם עשו בשביל שאמ' לו יצחק הנה משמני הארץ יהיה מושבךⁱ
כך כשיבא^k הקב"ה לקיים לישראל הבטחתו שני' הנה יום בא לי"י וחולק
שללך בקרבך^l על אחת כמה וכמה.

(ח) ויתרון ארץ בכל היא. כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא
דבר אחד לבטלה לכל יש להם יתרון אמ' התולעים והצרעות והיתושים¹⁷¹.
מלך לשדה נעבר. אמ' צריך^m הוא לשדה ללחם ולשאר התבואות¹⁷².
ס"א לשדה משרה נעבר מן המס שנותנין לו בני אדם נעבר ומקבץ מסון.
ס"א מלך. אדם שאינו הולך בסחורה ועובר אדמתו הוא ישבע לחם והוא
נקרא מלך.

(ט) אוהב כסף לא ישבע כסף. פירושו שאם יתן אדם את לבו לאהוב
לקבץ כסף לא ישבע כסף. שכל מה שמקבץ אומ' הלואי עוד אם היה לי
ומי אוהב בהמון שאוהב לקבץ המון עמים וישלוט עליהם לא תבואה לא
יאהב תבואה ולא כסף. שהאוהב התבואה והכסף אינו חסין בהמון ומי
שאוהב בהמון אינו חושש על תבואה ועל כסף גם זה הבל. ס"א אוהב
המצוות שנמשלו ככסף^o לא ישבע כסף רוצה לעשות מצוה על מצוה
ומי אוהב בהמון של תורה לא תבואה שהוא מתעסק בתורה כל היום.

a) Vgl. P u. W. b) Vgl. W. c) Vgl. P. d) Vgl. P.
e) Vgl. P. f) Vgl. P. g) lat. dux, griech. δούξας, Herzog, Fürst.
h) griech. ἡγεμών, Heerführer. i) Gen. 27, 39. k) Vgl. P.
l) Sech. 14, 1. m) Vgl. P u. W. n) Vor צריך ist מלך ausgefallen.
o) Vgl. P.

סיא אוהב כסף לא ישבע^a ממון מי אוהב בהמון להיות הומה אחר הממון ואין לו קרקע ולא תבואה גם זה הבל שעיקר הוא הקרקע.

(י) ברבות המזבה רבו אוכליה. שאדם שיש לו מאכלים רבים מומן עמו אורחים לאכלם. ומה כשרון לבעליה כי אם ראית עיניו כשם שנהנה מן המעט כן נהנה מן הראיה. וכן הוא אומ' ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים^b ונחמד העץ להשביל.^c

(יא) מתוקה שנת העובר. על פשוטו של פסוק זה השביר שהוא עובר בבית רבו ואין לו דאגה מה יאכל ומה ישתה כיון שבא הלילה מתוקה היא לו שנתו אם מעט ואם הרבה יאכל ישן בטוב שאין לו דאגה אחרת. והשבע לעשיר. מי שיש לו נכסים הרבה ודואג על נכסיו איננו מניח לו לישון. וכן אמרו רי"ל^d מרבה נכסים מרבה דאגה. סיא מתוקה שנת העובר בתורה שהוא סורח^e ויגע וישן בנועם והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון זה שיש לו גירסא הרבה והוא דואג עליהם שלא ישכחם ונעזר משנתו.

סיא.^e (ב) יש רעה חולה כלומ' רעה משונה ראיתי תחת השמש. עושר שמור לבעליו לרעתו. כגון שמצאוהו ליסמים^f ונרצח עליו.

(ג) ואבד העושר ההוא בענין רע כגון ממונו של קרח^g וכגון ממונו של המן וכן בהרבה רשעים. והוליד בן ואין בידו מאומה מאותו הממון שהיה בידו.

(ד) כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא.^f לנוגב גניבה. המשילש משל את האדם^h לשועל שבא לכנס לברם והיה הברם מוקף גדר ובו חור קטן ולא היה השועל יכול לכנס מה עשה הרעיב את עצמו שלשה ימים עד שנקטן ונכנס דרך אותו חור אבל נחתסס. בא לצאת ולא היה יכול עוד הרעיב את עצמו שלשה ימים ויצא. הרי ערום ישוב ללכת כשבא ומאומה לא ישא בעמלו כי אם מה שנתן צדקה ומה שעסק במצות שיולד בידו להיות לו לפרקליט לפני קונו.

(טו) ונס זו רעה חולה כל עומת שבא כן ילך לדרך^h שהוא בא וידיו סגורותⁱ כלומ' אקבץ כל העולם בידיוⁱ כן ילך שפושט את ידיו והולך ללא^j אין מזה בידו כלום. ואין לו שיעמול לרוח כי אם לסגל מצות וחכיות.

(יז) הגה אשר ראיתי אני טוב אשר יסא לאכול ולשתות ולראות טובו בכל עמלו שיעמול תחת השמש מספר ימי חייו אשר נתן לו האלהים

a) Vgl. W u. P. b) Vgl. P. c) Gen. 3, 6. d) Vgl. P u. W. e) ~~ist hier zu streichen~~. f) Vgl. W. g) ~~המשילו~~ h) ~~Lies~~ i) Vgl. P. j) Vgl. P.

כי הוא חלקו. ר' תנחומא^{a 100}) ואמרי לה בריה דר' שמואל בר נחמן ור' מנחמא ואמרי לה ר' מיאשה ור' ירמיה בשם ר' שמואל ביר יצחק כל אכילה ושתייה שכתוב בקהלת אינה אלא מצות ומעשים טובים¹⁰¹.

(טז) גם כל ימיו בחשך יאכל. כשטורח למצוא מזון לעצמו. וכעס הרבה. שעובר עבירות ומכעיס לבוראו^c מחליאו ומקציפו. (וחליו וקצף) וגורם לו חלי וקצף.^d

(יח) גם כל האדם אשר נתן לו האלהים עושר ונכסים והשליטו לאכל ממנו ולשאת את חלקו שיהיה לו לעולם הבא ארוחה מן המזון שיש לו לעולם הזה ולשמוח לעולם הבא בעמלו שיעמל בעולם הזה. זו סתת אלהים היא. אמר פינחס¹⁰²) אין המדה הזו נתנת אלא מן הקביה.

(יט) כי לא הרבה יזכור את ימי חייו כלום^e אין ראוי לאדם לומר אקח ממנו ואטמין שיהיה לי לעת זקנותי כי לא הרבה יזכור את ימי חייו אני הרבה אחיה ואל אוכל ואל אשתה ואל אסור לעניים לסה כי האלהים מענה בשמחת לבו. הואיל והקביה נותן לו דבר יום ביומו ראוי שיאמר ברוך יי יום יום^f מי שנתן לי היום יחן לי לעת זקנותי שכבר הקביה מזמן לו מזונותיו על הסדר. מענה כמו כל פעל יי למענהו^g כלום^f לערכו כך. מענה צורך¹⁰³) בשמחת לבו ויבטח בו ויעשה טוב לנפשו.

ג.

(א) יש רעה אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. אמר שמואל¹⁰⁴) ביר נחמן זו מחשבתן של רמאין כגון המערבין מים ביין וכן כיוצא בהן.

(ב) איש אשר יחן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד ואיגנו חסר לנפשו מכל אשר יחאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו ולעשות מהן צדקה כי איש נביר יאכלנו שלא מרח בהם זה הבל וחלי רע הוא שאין בני אדם שמין על לב.

(ג) אם יוליד איש קי בנים ושנים רבות יחיה^h ורב שיהיו ימי שניו בעושר וכבוד ובכל זאת לא זכה לשבוע נפשו מן הטובה. וגם קבורה לא היתה לו שרצחוהו מפני המזון אמרתי טוב ממנו הנפל נוח^h לו שלא

a) Vgl. W. b) Vgl. W. c) Vgl. P. d) Vers 17 ist hier V. 16 vorangestellt. e) Ps. 68, 20. f) Prv. 16, 4. g) In M findet sich nach derbe רשעים שהולידו הרבה בנים: folgender Zusatz: כמו הרבה רשעים שהולידו הרבה בנים etc. h) Vgl. P.

נברא לעולם כמו אחאב¹⁸⁵) שהיו לו ע' בנים בשמרן חוץ מירושלים ומירעאל וזיה הרבה שנים ועושר וכבוד היה לו. ונפשו לא תשבע מן הטובה שהרי חמד הכרם מנבות היורעאלי וגם קבורה לא היתה לו בענין שני במקום אשר לקחו הכלבים את דם נבות היורעאלי יאכלו הכלבים את דמך גם אתה.²

(ד) כי בהבל בא ובחשך ילך כאלו לא בא לעולם¹⁸⁶) ובחשך שמו יכוסה בגיהנם¹⁸⁷).

(ה) גם שמש לא ראה. שלא בא לעולם ולא ידע מה עסקו של עולם. נחת לזה מזה שבא לעולם בהבל ובחושך הולך. משל לספינה¹⁸⁸) שנכנסה לנמל הכל ירדו לבקעה ולמדינה חוץ מאהר כיון שחזרו מן המדינה אמי להם לקחתם כלום מן המדינה אמרו לו לאו אמי להם איכ מוטב עשיתי שלא ירדתי מן הספינה נחת לזה מזה.

(ו) כל עמל האדם לפיהו. אמיר שמואל בר אמי כל מה¹⁸⁹) שהאדם מסגל מצות ומעשים טובים לפיהו ולא לפי בנו ולא לפי בתו, וגם הנפש לא תמלא. לפי שהנפש יודעת¹⁹⁰) שכל מה שהיא יגיעה לעצמה היא יגיעה לסיכך אינה שביעה מן המצוות וממעשים טובים.

(ז) כי מה יותר לחכם מן הכסיל כל האיברים שיש לחכם יש בכסיל ולא גרם להרע אלא הוא בעצמו. מה לעני יותר¹⁹¹) במשא ובמתן והוא יושב במל. להלוק נגר החיים. ואין לו מה לעשות. כי ילך וילמוד אומנות¹⁹²) והקביה מכלכלו ואם עני¹⁹³) בתורה ילך אצל רבו ויחזור לו תלמודו.

(ט) טוב מראה עינים מהלך נפש. טוב מי שהוא סברן¹⁹⁴) בלמודו מי¹⁹⁵) שיש לו הרגל לשון. סיא טוב מראה עינים¹⁹⁶) שבאשה יותר מנופו של מעשה. סיא טוב מראה עינים מהלך נפש. טוב לאדם שממונו בידו ואל יתן אותו לסחור בו ויהלוק לבו אחריו ויהיה דואג עליו. גם זה הכל שרודף אחר הון רב ורעיון רות.

(י) מה שהיה כבר נקרא שמו מששת ימי בראשית. כל מה שהיה כבר נעשה ואין להשיב וכן בני אדם כבר עשה הקביה וגורע לכל אשר הוא אדם נברא מן האדמה וסופו אל האדמה ולא יוכל לדין עם שתקפה ממנו. אין אדם יכול להתרעם על בוראו אלא מה שבא לו צריך להודות. (יא) כי יש דברים הרבה מרבים הבל. שאם בא אדם להראות דברים לפני קונו מרבה מכשול ועון. ומה יותר לאדם מה נשאר לאדם לומר לפני קונו כי אם ללכת בכל דרכיו כאשר יצוהו. סיא מה יותר לאדם שהרי

a) Vgl. 1 R. 21, 19. b) P לבקעה חוץ. c) Vgl. P. d) Vgl. P. e) Vgl. W. f) Vgl. W. g) Vgl. P.

נתן כל הבריות בירו ובממשלתו שני ומוראכם וחתכם יהיה על כל חיה השדה.^a

(יב) כי מי יודע מה טוב לאדם בחייו מספר ימי חיי הבלו ויעשם כצל אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש. פירושו מי יודע מה טוב לאדם בחיים בימי עושרו שיעשם^b ויהיה לו טוב אחרי מותו וגם מספר ימי חיי הבלו^c כמו צל בענין שני ימי כצל עובר^d והוא צלו של עוף הפורח והוא^e עובר כרגע^f). סיא כי מי יודע לאחר שימות האדם מה יהיה בעולם הזה לבניו שהם בחיים מספר ימי חיי הבלו שאם היה יודע שכניו יהיו אחריו בטוב לא היה האב חושש על מספר ימי חיי הבלו. ויעשם כצל. היה עושה אותו כאין וזה למד מסופו אשר מי^g לאדם מה שיהיה אחריו תחת השמש אם טוב ואם^h רע לכן הוא עצב כשהוא נסמך מן העולם.

ז.

(א) טוב שם. על שאמר למעלה כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים אם טוב שם כשמן טוב. טוב לו לאדם לקנות שם טוב בעולמו משמן טוב. שהרי שמן טוב בדמיםⁱ ושם טוב בחנם שני לבו שברו בלא כסף.^j שמן הטוב יורד על הזקן^k ושם טוב עולה שני ואגדלה שמך^l. שמן הטוב מסריח על המת ושם טוב אינו מסריח על המת. שמן הטוב הולך ר' אמות^m ושם טוב מסוף העולם ועד סופו. שמן הטוב כלה ושם טוב אינו כלה שני שם עולם לא יכרתⁿ שם טוב לחיים ולמתים. שמן טוב לשעה שם טוב לדורות שני יהי שמו לעולם.^o אמיר יהודה ביר כימון^p משוחים בשמן הטוב נכנסו למקום חיים ויצאו שרוסים^q אבל בעלי שם טוב נכנסו למקום מתים ויצאו חיים. ואלו (הם) חנניה מישאל ועזריה. שמן הטוב שנמשח בו אהרן הכהן הוצרך לשמותם של שבטים שני ונשא אהרן את שמות בני ישראל על לבו.^r ויום המות מיום הולדו. שביק שגולד^s מי יודע מה יהיה אם צדיק אם רשע כיון שמת הכל יודעין בו שהוא צדיק שנסמך בשלום מן העולם.^t כשהצדיק נולד אין

a) Gen. 9, 2. b) Vgl. W. c) In M u. P findet sich nach dem ימי רעים שהם של הבל ומי יודע להגיד לו מה טוב לו folg. Zusatz: etc. d) Vgl. Ps. 144, 4. e) Vgl. P. f) Vor ist einzusetzen. g) Lies אם. h) Jes. 55, 1. i) Gen. 12, 2. k) Vgl. Jes. 56, 5. l) Ps. 72, 17. m) Vgl. Ex. 28, 29. n) In M findet sich nach העולם folgender Zusatz: ויום המות etc. o) מיום הולדו etc.

העולם מרגישין בו אבל כשמת הכל מרגישין (בו).^a בשעה שנולדה מרים²⁰¹) לא הרגישו בה ישראל מתי נוסל הבאר שני ותמת שם מרים ולא היה מים לערה^b והכל הרגישו שבוכות היה הבאר.

(ב) טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה כאשר הוא סוף כל האדם. טוב ללכת^c למדה שהיא נוהגת בכל מלכת למדה^d שמקבלין עליה שבר טוב מלכת למדה שאין מקבלין עליה שבר טוב. אמיר יורן ביר סימון²⁰²) במשחה של אברהם אבינו הלכו לבית האבל^f ונתפרשו שמותם שני ויעש אברהם משחה גדול וריעי איוב הלכו לבית האבל ונתפרשו שמותם כאשר הוא סוף כל האדם. מדה כנגד מדה. יוסף זכה באביו לפיכך נמסל בו משה הגדול שבישראל. משה זכה ביוסף לפיכך ויקבור אותו בנאי. והחי יתן אל לבו²⁰³). הצדיקים נותנין אל לבם.

(ג) טוב כעס משחוק. טוב לו לאדם שיכעוס על בניו ויוניחם משחוק שלא יניחם בשרירות לבם וישחוק עמהם שאלמלא כעס דור על אבשלום מקטנתו לא שחקה עליו מרת הדין וכן על^b אמנון²⁰⁴) כי ברוע פנים ייטב לב ולפי שלא עצבו אביו מימיו נטרד²⁰⁵) מן העולם. דו"ל אחרו טוב שהקביה כועס על הצדיקים ומסרן משחוק ששחוק לרשעים לטורדם מן העולם כי ברוע פנים ייטב לב לצדיק לעתיד לבא.

(ד) לב חכמים בבית אבל לנחם את האבלים ולרבר על לבם ולב כסילים בבית שמחה כלום לשנות ולאכול. ס"א אמיר חזקיה לב חכמים בבית אבל אלו בני כנסיות ובתי מדרשות ולמה נקראו בית אבל שבשעה שהדרשן דורש כל מי שיודע עבירה בידו כל איכריו מתאבלין עליו והקביה עתיד לשמה אותם האיברים שני ויספו ענוים שמחה.ⁱ ולב כסילים בבית שמחה אלו בתי תאמראות²⁰⁶) וקרקסאות.

(ה) טוב לשמוע גערת חכם. אלו השומעים גערת תלמידי חכמים מתוך שהם דורשים מאיש שומע שיר כסילים. ס"א טוב היה להם לישראל לשמוע גערת חכם שהיה משה רבינו מוכיחם מאיש שומע שיר כסילים שהרי משבירכם בלעם²⁰⁷) גבה לבם ונסלו בשמים.

(ו) כי כקול הצירים תחת הסיר. אמיר לוי בריה דרי ועירה²⁰⁸) כל

a) Vgl. P. b) Num. 20, 1 f. c) Vgl. P. d) In M findet sich nach folgender Einschub: *שאינה נותנת בכל טוב ללכת למדה (die beabsichtigte Fortsetzung lautet: (שאינה נוהגת בחיים ובמתים מלכת למדה שא' (שאינה נוהגת אלא בחיים)). e) Hier ist vor שמקבלין ausgefallen: לבית המשתה ולא נתפרשו שמותם. f) Es muss heissen: טוב ללכת למדה. g) Vgl. P. h) Vgl. P. i) Jes. 29, 19; vgl. W.*

העצים דולקין ואין קולם נשמע. וכרוב הסירים קולם נשמע כלומ' גם אנחנו בני אדם^a גם זה הבל.

(ו) כי העושק יהולל חכם. מה שהחכם עושק את תלמידו²⁰⁸ ואינו רוצה לגלות לו את טעמי התורה יהולל חכמתו ומעורבב דעתו ויאבד אותו החכם את לב מתנה מה שנתן הקב"ה^b בלבו אותו המעט מאבדו שזה^c דומה לפסוק עשיר ורש נמשכו עושה כולם יי.^d

(ח) טוב אחרית דבר מראשיתו זה כמו שאמ' ויום המות מיום הולדו²¹⁰ כלומ' טוב הוא אחרית דבר מראשיתו לאחר שסוים הדבר והבל יודעין שהוא טוב מראשיתו שבשעה שהוא מתחיל בו אין אדם יודע אם טוב יהיה אם רע כענין שני יש דרך ישר לפני איש ואחריתו דרכי מות.^e לכן נאמר טוב אחרית דבר מראשיתו. ס"א טוב אחרית^f מראשיתו בזמן שמתחילו הוא טוב. ס"א טוב אחרית דבר מראשיתו היינו דאמרי אינשי סוסך טב כולך טב²¹¹). טוב ארך רוח שמקרב את הפושעים לתורה מנבה רוח שדוחה את בני העולם מלפניו שלא להרגילים במצות. (ט) אל תבהל ברוחך לכעוס שבני אדם כועסים על לא דבר. ועליהם נאמר כי כעס בלב כסילים ינות. לא יעזבו כסלותם לסיכי צריך אדם להנהיג עצמו דרך שפלות וכן אמרו ז"ל²¹²) רגון לא עלתה בידו אלא רגונותו.

(י) אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה. מכאן אמיר שמעון ב"ל²¹³) ואין לך אלא מה שבדורך וכן הוא אומ' ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם.^b כי לא מחכמה שאלת על זאת. לפי שבימים הראשונים היו תגרים מועטים והיה ריוח בעולם.

(יא) טובה חכמה עם נחלה היינו דתנן²¹⁴) ריג בנו של ר' יהודה אומ' יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון ויותר לרואי השמש ביותר על האדם שהוא סבר וחכם שהוא אומ' דברים מלבו כשמש. ס"א טובה חכמה עם נחלה זה חכם שמלמד תורה לרבים ומנחילם תורתו ויותר לרואי שמש ויותר שמלבין להם הדבר כשמש וכצאנדים בדרך שעשה משה רבי ישראל.

(יב) כי בצל החכמה בצל הכסף ר' חנינא²¹⁵) ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמ' מקום שעתיד הקב"ה לעשות צל חוסה לכעלי תורה יעשה לכעלי מצות שני כי בצל החכמה בצל הכסף ויתרון דעת החכמה

a) Nach אדם ist כן zu ergänzen. b) Vgl. P. c) Vgl. P. d) Prv. 22, 2. e) Prv. 14, 12. f) Vgl. P. g) Vgl. P. h) Dt. 17, 9.

תחיה בעליה. זה המחזיק דברי תורה ומדיעה לרבים תחיה בעליה. סיא ויתרן דעת החכמה תחיה בעליה²¹⁶) בהרבה מקומות אדם מציל את עצמו מן המות.

(יג) ראה את מעשה האלהים והתבונן בו ותהיה לו לעבר עולם²¹⁷). כי מי יוכל לתקן את אשר עוותי. שאתה^a תעוות את מעשיך מי יוכל לתקןך ואז יגזור עליך ייסורין מי יוכל להשיגך^b להצילך שהרי אדם הראשון עבר על צווי אחד ונתעוות מן עדן ושוב לא חזר.

(יד) כיום טובה היה בטוב בזמן שאתה מצאוי ומצאוי²¹⁸) לך. c. וביום רעה ראה היאך לעשות תשובה ותנצל מריגה של גיהנם²¹⁹). גם זה לעומת זה עשה האלהים. ברא נן עדן לצדיקים וניהגם לרשעים²²⁰) על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה. שלא יאמר האדם לא הייתי יודע שכן הוא מתן שכרן של צדיקים. סיא גם זה לעומת זה עשה האלהים נותן לאדם גם טוב גם רע. שלא יוכל להרהר אחר כוראו מאומה.

(טו) את כל ראיתי בימי הבלי. הם ימי האדם שנקראו הבל²²¹). יש צדיק אובר בצדקו. שאלו לשמואל²²²) מהו יש צדיק אובר בצדקו שהקביה לוקח את הצדיקים^d מן העולם עד שהוא בצדקו כדי שלא יבא לירי חסא. ויש רשע מאריך ברעתו לפי שהוא^e ברעתו מאריך לו הקביה שמה יעשה תשובה. אמיר יאשיה מסני שלשה דברים מאריכין ימים לרשעים²²³) אולי יעשו תשובה ושמה ימצא להם זכות מצוה בעולם^f ושמה יצאו מהם צדיקים. שהרי האריך הקביה עם אחוז^g ימים ויצא ממנו חזקיהו עם אמנון^h יצא ממנו יאשיהו עם שמעי יצא ממנו מרדכי. סיא יש צדיק אובר בצדקו עמו ויש רשע מאריך ברעתו ואינו חוזר בתשובה.

(טז) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר. שלא תאמר אסור מעותי כל מה שיש לי לעניים²²⁴) ואל תתחכם יותר ממה שצוה עליך הקביה. למה תשומם ותהיה דעתךⁱ עם הבריות. סיא אל תהי צדיק בעיניך הרבה שלא תאמר אני צדיק ואיך^k (ולא) כאים עלי ייסורין. למה תשומם מדעתך. אל תהי צדיק הרבה כדרך שעשה שאול²²⁵) על^l אנג ועל מיטב הצאן והבקר ואל תתחכם יותר על התורה.^m

(יז) אל תרשע הרבה שלא תאמר עבר עבירה כבר אותו האיש²²⁶) נסרד כבר יעבור עוד. לכך נאמר אל תרשע הרבה כלומי שלא תוסיף

a) Lies כשאתה. b) להשיגך ist zu streichen. c) Vgl. P u. W.
d) Lies הצדיק. e) Vgl. P. f) Vgl. P. g) Vgl. P. h) Lies אמון.
i) Vgl. P u. W. k) Vgl. P. l) Vgl. P. m) Vgl. P.

לחטוא²²¹). ואל תהי סבל לשכוח המצות למה תמות בלא עתך. סיא אל תרשע הרבה בדעתך^a תאמר כבר אין לו תקנה²²²) שלא תמות קודם עתך מדאנותיך.

(יח) טוב אשר תאחז בזה כמצוה אחת וגם מזה אם באת^b לירך גם אחרת אל תנח ירך. כי ירא אלהים יצא את כולם. יקיים את כלם. סיא טוב אשר תאחז בזה. זו מקרא. וגם מזה אל תנח ירך מן המשנה ומדברי חכמים אל תנח ירך²²³) כי ירא אלהים יצא את כולם כגון ר' אבהו בקיסרין שהיה חכם בתורה ובמקרא ובתלמוד.

(יט) החכמה תעזו לחכם מעשרה שלימים אשר היו בעיר. התורה קרוי^c החכמה שני^d אני חכמה שכנתי עד מה^d תעזו לישראל שנקראו עם חכם ונבון.^e מעשרה שלימים אשר היו בעיר מ' דברים המשמשין (באדם) ואלו הם²²⁴). הוושט. והריאה. והקיבה. והמרה. והכבד. והלב. והכליות. השפתים והלשון^f רזיל אמרו²²⁵) מ' שלימים. שתי ידיים. ושתי רגלים. ושתי אוזנים. ושתי עינים והאף והפה. אשר היו בעיר. זה נוסף של אדם כענין שני עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי^g.

(כ) כי אין אדם צדיק. לסיכ' צריך להתחכם לעשות ולכלכל דבריו כמשפט^h שהחכמה תעזו לו להנצל מניהנם. כי אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ר' יודן²²⁶) ביר שמעון אומ' אלו מחלקי הצדקה²²⁷) שהם נותנים למי שהוא ראוי כמי שאינו ראוי ולמי שאינו ראוי כמי שהוא ראוי²²⁸). והיינו דאסיר יוסי יהי חלקי מנבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה. (כא) גם לכל הדברים אשר ידברו עליך בני אדם אל תתן לבך שזה חכמה היא ותעזו לך שלא תביא ראגה בלבך אשר לא תשמע את עבדך מקללך כי אם בני אדם שאינם יראים ממך.

(כב) כי גם פעמים רבים ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים כאשר עשית כן עושים לך.

(כג) כל זה נסיתי בחכמה. שהיתה החכמה מתנוססתⁱ עליו כמו הגם. וכן הוא אומ' ויתן יי חכמה לשלמה כחול^k. ובתי' להלן יהודה וישראל רבים כחול^l. סיא מה החול נדר לים²²⁹) אף חכמת שלמה נדרה לישראל דכתי' ותרב חכמת שלמה מכל חכמת מצרים^m ובתי' ויחכם

a) Vgl. P. b) Lies באה; auch die Form באת wäre möglich; vgl. Gesenius, Hebr. Gr. § 44 f. c) קרויה חכמה. d) Vgl. P u. Prv. 8, 12. e) Vgl. Dt. 4, 6. f) In W u. M findet sich hier als Randbemerkung: 'והן רק מ'; vgl. Anm. 280. g) Thr. 8, 51. h) Vgl. W. i) Vgl. P. k) Vgl. 1 R. 5, 9. l) Daa. 4, 20. m) Das. 1 R. 5, 10.

מכל האדם.² אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. זו חכמת של פנים
ושל אחור.

(כד) רחוק מה שהיה ועמוק עמוק זו חכמת עומק רום ועומק תחת
מי ימצאנו. ס'א על חכמת התורה. מפני מה נאסר זה ונשחר זה מפני
מה אסר פרה אינה מטמאה ומה אסר טמא²³⁷).

(כה) סבוחי אני בלבי לדעת ולתור ובקש חכמה. חכמת התורה
וחשבון של יום הדין וחשבון ברית עולם. ולדעת רשע כסל. מפני מה
באדם זה רשע כסל ובוה דעת חכמה. והסבלות הוללות שהאדם מתהולל
ומשתטה בהם מאין באין לו לאדם כל אלה.

(כו) ומוצא אני מר ממות את האשה הוונה והרעה²³⁸ אשר היא
מצודה וחרמים לבה אסורים ידיה שהיא צרה בים וביבשה. המצודים
והחרמים הם בים²³⁹ ובית האסורים ביבשה. ידיה מקומה כגון יד חיות
והוא מקום התורף²⁴⁰. טוב לפני האלהים ימלט ממנה כגון יוסף²⁴¹
שנמלט מאשת פוטיפר. וחוטא ילכד בו. ב (זמרי) שנלכד בכזבי בת צור.
ס'א מר ממות את האשה זו מינוה שמתעה את העולם להדיחם מתחת
כנפי השכינה וכן כל דת רע שהוא תוץ מתורת משה איש האלהים
ומחכמי ישראל²⁴² נקראו מר ממות.

(כז) ראה זה מצאתי אמרה קהלת אחת לאחת למצא חשבון אמיר
יצחק אדם נכשל בחטא²⁴³ ונתחייב מיתה מת שורו אברה תרגולתו
נשברה צלוחיתו ניקף אצבעו בשוק ויצא ממנו טפת דם²⁴⁴ טקעת נפש
ככל הנפש הוא. הרא היא דבתי אחת לאחת למצא חשבון למצות²⁴⁵
החשבון למרוק עונותיו כמו כי מיץ חלב. ס'א אחת לאחת מצוה אחר
מצוה עד שנעשה חשבון גדול מלמד שהקביה מצרף כל פרוטה ופרוטה
שארם נותן צדקה לחשבון גדול²⁴⁶.

(כח) אשר עוד בקשה נפשי למצא ולא מצאתי. אדם נאמן וחכם
מאלף מצאתי כלומי מן המרוכים כמו לאלף דור^d נוצר חסד לאלפים^e
שהוא על דרך²⁴⁷ רע חשבון^f ולא אלף ממש. ואשה בכל אלה לא
מצאתי. נאמנת חכמה לפי שדעתן של נשים קלה עליהן.

(כט) לכד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר שני
הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע. תחלה היה כאחד מפלאכי
השרת כיון שנימלה צלעו ממנו לדעת טוב ורע שהיא גרסה לו לאכול
מעץ הדעת. אמיר ברכיה עשה הקביה את האדם ישר והמה בקשו

a) Das. 5, 11. b) Vgl. Psowie Num. 25, 15 u. 26, 1 ff. c) Prr.
30, 38. d) Dt. 7, 9. e) Ex. 34, 7. f) Vgl. W. g) Gen. 3, 22.

חשבונות רבים (לאחר שנים²⁴⁰) בקשו חשבונות רבים. סיא אשר עשה האלהים את האדם להיות ישר והמה לאחר שמתגדלים נכנס בהם יצר הרע והמה בקשו חשבונות רבים.

ח.

(א) מי כהחכם. נאמר על אדם הראשון שנקרא חכם²⁴¹ שני אתה חותם תבנית מלא חכמה וכליל יופי²⁴² ומי יודע פשר דבר שקרא שמות לכל החיה והבהמה ולעוף השמים. חכמת אדם תאיר פניו שהיתה תפוח²⁴³ עקיבו מכהא²⁴⁴ גלגל חמה כיש קלסתר פניו. ועוז פניו ישונא. שאכל מן העץ ישונא. סיא מי כהחכם מי בישראל²⁴⁵ שני בהם רק עם חכם ונכון. מי יודע פשר דבר שיודע לדרוש ולהבין בתורה. חכמת אדם תאיר פניו בשעה שעוסקין בתורה ובמצות הקב"ה מאיר פניהם שני זורח כחשך²⁴⁶ אורך. ועוז פנים²⁴⁷ ישונא על שעובר על התורה שני במחשכים הושיבני כמתי עולם.²⁴⁸

(ב) אני פי מלך שמור. על דבר²⁴⁹ שבועת אלהים שני לא יהיה לך אלהים אחרים על פני²⁵⁰ לא תשא את שם יי אלהיך לשוא²⁵¹. סיא אמי שלמה לישראל אני אומ' לך פי מלך מלכי המלכים שמור התורה²⁵² שנתן לך שני כי על פי הדברים האלה כרתי אתך.²⁵³ ועל דברת שבועת אלהים שנשבע לנאלך מן הגליות שני בי נשבעתי יצא מפי צדקה ולא ישוב כי לי יכרע כל ברך²⁵⁴ ואומ' נשבע יי בימינו²⁵⁵ וגו' (כי מאספוז וכו') וגם זו שבועה. שמור. המתן²⁵⁶ וקוה לו כענין שני אם יתמהמה חכה לזו ואו' אשרי המחכה.²⁵⁷

(ג) אל תבהל מפניו תלך אע"פ שתלכו בגלות אל תבהלו עצמכם לעזוב את יי בזמן שמפניו תלך כענין שני שלח מעל פני ויצאו.²⁵⁸ ולא תעמוד בדבר רע. אל תעמוד בדרכי האומות ללכת בחוקותיהם שהם דבר רע. וכן הוא אומ' כל זאת באתנו ולא שכחנו.²⁵⁹ כי כל אשר יחפוץ הקב"ה יעשה יצא את עמו מגלות ועוד יקבץ גריותיהם. סיא אל תבהל

a) Vgl. Ez. 28, 12. b) Vgl. P u. W. c) Dt. 4, 6. d) Jes. 58, 10; vgl. W. e) Vgl. P. f) Thr. 3, 6. g) In M u. P findet sich nach folgender Zusatz: שמור מלכי המלכים אמר אומ' יי אלהיך ועל אמר לו אני פי מלך מלכי המלכים etc. h) Vgl. W. i) Ex. 20, 8. k) Das. 20, 7. l) Ex. 34, 27. m) Vgl. Jes. 45, 23. n) Jes. 62, 8. o) Vgl. W. p) Hab. 2, 3. q) Dan. 12, 12. r) Jer. 15, 1. s) Ps. 44, 18.

מסניו חלך כמו אל תבהל ברוחך לכעוס^a כלומי אל תמהר וכן ויבהילו להביא את המן^b שאם באו עליך ייסורין אל תבהל כי אם מסניו חלך חלך בשפלות מסני חמת יי. אל תעמוד בדבר רע. אל תהי סרבן לעשות^c רע. כי אם תהיה נוח לרצות. סיא אל תעמוד בדבר רע בזמן שאתה רואה דבר רע העלם עיניך או שטה מעליו ועבור הרחק מעליך^d דרכך. את כל אשר יחפץ הצדיק יעשה הקביה שני רצון יראיו יעשה^e.

(ד) כאשר^f דבר המלך שלטון. שהקביה^g מלך על כל הארץ וישראלים במעשיו ודברו קיים לנצח ומי יאמר לו מה תעשה. זה ישליל וזה ירים שני יי מוריש ומעשיר משליל אף מרוסם^h. הוא קירב את ישראל לתורתו הוא הגלם בכל הארצות הוא עתיד לקבצם ומי יאמר לו מה תעשה.

(ה) שומר מצוה. אלו שמרו ישראל תורת יי לא היו הולכים בגלות ועת ומשפט ידע לב חכם שהקביה הוא חכם לבב ואמין כח ויודע עת נאולת ישראל כי עת להננהⁱ ואומי כי יום נקם^k ומשפט שיעשה באומות כענין שני לעשות בהם משפט כחוב^l.

(ו) כי לכל אשר עושה אדם כחפצו יש עת ומשפט וכן הוא אומי ועת לכל חפץ^m וכן הוא אומי עת לעשות ליי הסוד תורתךⁿ. לעשות בכל עובדי רצונו כי דעת^o האדם רבה עליו שיצר לב האדם ומחשבות לבו רק רע כל היום. לסיכי נתן לו הקביה עת ומשפט לנבון ממנו למען ישוב בו בעודנו חי. סיא כאשר דבר המלך שלטון שהוא שליט בעולמו וממית ומחיה ומי יאמר לו מה תעשה. שומר מצוה שצוה הקביה עליו לא ידע דבר רע ינצל מן דין ניהנם שנקרא רע שני וגם רשע ליום רעה^p. ועת ומשפט ליום הדין ידע לב שהוא חכם ורשים אל לבו כי לכל חפץ יש עת ועת לכל חפץ. כי רעת האדם רבה עליו. זו (היא) איבה ותחרות ושנאת חנם.

(ז) כי איננו יודע מה שיהיה אחריו (אחרי מותו) ומי יגיד לו.

(ח) אין אדם שליט ברוח ר' יהודה אומי אין אדם שליט ברוחו של מלאך³⁸⁴ לכלוא את הרוח לכלותה ממנו שהמלאך נקרא רוח שני ערשה מלאכיו ורוחות ואין שלטון ביום (המות) שיאמר למלאך הרי אני משלח את עבדי או את בן ביתי תחת. סיא אין שלטון ביום המות כדאמר לוי³⁸⁵ בשם ר' חמא ביר חגיגא קרוב לניב פעמים כתי' והמלך דוד אבל

a) Eccl. 7, 9. b) Est. 6, 14. c) Vgl. W. d) Vgl. P. e) Ps. 145, 19. f) Vgl. W. g) Vgl. P. h) 1Sam. 2, 7. i) Ps. 102, 14. k) Jes. 84, 8. l) Ps. 149, 9. m) Eccl. 8, 1. n) Ps. 119, 126. o) Vgl. P. p) Prr. 16, 14.

בשעת המיתה כתי' ויקברו ימי דוד למות^a הרי אין שלטון ביום המות. ואין משלחת במלחמה. כשישלח האדם כמו וישלחוהו וילך בשלום^b. כלומי אין אדם ניצל^c מן המלחמה בנבחרתו ובחכמתו כי עם בעזרת יי אתו. ולא ימלט רשע את בעליו. מי שהוא בוטח בעשרו ובחוקתו לא יועילנו ליום הדין להמלט מדינה של ניהגם כי אם תשובה ומעשים טובים. (ט) את כל זה ראיתי ונתון הייתי נותן את לבי להתבונן לכל מעשה אשר נעשה תחת השמש וראיתי עת אשר שלט האדם באדם לרע לו שאדם קונה עבד והוא קם על אדונו והורגו מלך יוצא למלחמה והוא לוקח בשביה אנשים ואחד מהם עומד והורגו. סיא עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. אמיר אלעזר שהאדם^d מתחייב על חבריו והוא שולט בו ומכהו ומצער ומתחייב ליום הדין לכך נאמר לרע לו^e. שהאדם השולט בבני אדם יבא עת ויהיה רע לו שלא הוכיחם.

(י) ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו כלומי הרבה פעמים ראיתי רשעים קבורים שמתו ובאו מן העולם כמו באה שמשו ובא השמש^f. וממקום קדוש יהלכו כלומי כל זמן שהיו בחיים אותן הרשעים היו עושין עצמן כמו קדושים כענין שני האומרים אליך אל תגש כי קדושתך^g וישתכחו בעיר מפני אותן הרשעים היו הצדיקים נשכחין מן העיר. אשר כן עשו שהיו עושין לישראל כן כמו כן ננות צלםחד^h גם זה הבל היאך היו הרשעים מתגברין על הצדיקים וכן הוא אומ' על כן תסוג תורה כי רשע מכתיר את הצדיקⁱ. סיא ובכן ראיתי הרבה פעמים ראיתי רשעים קבורים שמתו ובאו אחרים תחתיהם ועשו כמעשיהם של ראשונים וממקום קדוש יהלכו לעולם לא נתחברו עם הקדושים לא בבתי כנסת ולא בבתי מדרשות וישתכחו בעיר אשר כן עשו כי נשכח זכרם מן העיר שהיו עושין בהן^j הרעות ולא שמו האחרונים^k בלבם לאמר מה הנייה^l לנו לעשות עוד רעה אלא עושין כמותם גם זה הבל שבאו לעולם.

(יא) אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה. אין הקביה עושה דין ונקמה בעושי מעשה הרעה^m שיבא עליהם מפלחם במהרה. על כן מלא לב בני האדם בהם בעצמם לעשות רע. לפי שרואין שהקביה ארך אפים מתקשים לעשות רע.

(יב) אשר תומא עושה רע מאת וכת' פעמים שלש עם נברⁿ אלא

a) 1 R. 2, 1. b) Vgl. 2 Sam. 3, 21. c) Vgl. P. d) Lies סיא עת: In M findet sich nach folgender Einschub: כשהאדם etc. e) Vgl. Jes. 65, 5. f) Vgl. Num. 27, 7. g) Hab. 1, 4. h) Lies בה. i) Vgl. P. j) Vgl. W. k) Vgl. P. l) Vgl. P. m) Vgl. P. n) Job 38, 29.

מאת מאה שנים יהיה האדם ובכולם חוטא ומאריך^א ימים לו שמה ישוב בתשובה. כי גם יודע אני מזה הדבר יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האלהים אשר יראו מלפניו שאם לעוברי רצונו כך מאריך להם להחיותו לחי עד אם יחזור בתשובה לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

(יג) וטוב לא יהיה לאותו רשע לעתיד לבא ולא יאריך ימים ביום הדין כצל עובר יהיה שמיר יקבל דינו שני על כן לא יקומו רשעים במשפט ולא יהיה להם מעמד בדין. אשר איננו ירא מלפני האלהים. שלא חזר בתשובה.

(יד) יש הבל. יש דבר שהוא נתון לעולם לשון הבה שהרי הבל אחיו של קין היה על שהוא נתון לעולם נקרא הבל כך הבל קהלת כלומי דברים שהם בעולם. אשר נעשה על הארץ. אשר יש צדיקים שמניע עליהם כמעשה הרשעים מה שהיה ראוי להגיע לרשעים אותם הצרות מניעות לצדיקים^ב ויש רשעים שמניע אליהם כמעשה הצדיקים שהיה ראוי לצדיקים (אמיתי) שגם זה הבל. נתנו הקב"ה כדי שיקבל הצדיק שכרו משלם לעתיד לבא והרשע את פורענותו משלם ליום הדין. (טו) ושכחתי אני את השמחה אלו המצות^ג כענין שנא' שמחה לצדיק עשות משפט^ד. אשר אין טוב לאדם חתת השמש כי אם לאכל ולשתות ולשמוח והוא ילוונו בעמלו. אמר יוסי^ה ובי האכילה והשתיה מלון לאדם בשעת מיתתו אלא כידוע שאין הכתוב מדבר כי אם במעשים טובים ובמצות.

(טז) כאשר נתתי את לבי וגו' אלו העמלים בהכלי העולם ומשתדלין לצבור הון רב והוא הבל והתשובה לפניו ואינו עושה.

(יז) וראיתי והתבוננתי את כל מעשה האלהים כי לא יוכל למצא את המעשה אשר נעשה תחת השמש. בשל בשביל אשר^ו יעמול האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר ההבס לדעת ולא^ז יוכל למצא וכן אחת מוצא בהכנס שבחכמים ויקרב משה את משפטן לפני יי^ח (שנתעלמה ממנו הלכה).

ז.

(א) כי את כל זה נתתי את לבי להחכם ולכזר ולברר את כל זה אשר הצדיקים והחכמים העוסקים בחכמת התורה וצדיקה^ט ומעשיהם^י

a) Vgl. P. b) Ps. 1, 5. c) Lies שיהיה; das erste היה ist zu streichen. d) Prv. 21, 15. e) Lies לא. f) Num. 27, 5. g) Bibeltext: וצדיקה; vgl. dazu Ges.-Buhl, Wörterbuch.

כמו מבית עבדים^א מבית עבדות. ביד האלהים. הכל לפנינו נלויים. גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם כלומי גם אם הקביה אוהב את אוהביו ואם שונא את הרשע אין יודע האדם (כלומי) אין יכול אדם להבין בעולם הזה כמי בחר הקביה הכל לפנינו כלומי הכל שוים לפני בני האדם בין הטובים בין הרשעים הכל שוים לפנינו כאשר שאין אדם יכול להפריש ביניהם לפי שהקביה מאריך לרשעים ומביא ייסורין על הצדיקים לכך אין להתכונן במעשי יי ואם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא.

(ב) הכל כאשר לכל. הכל של עולם כאשר לכל הרשעים כן לכל הצדיקים אין הפרש ביניהם בעולם הזה מקרה אחד לצדיק ולרשע כדרך שאחת מוצא בנח שהיה איש צדיק חמים ראמיז יוחנן בשם ר' אליעזר^א בנו של ר' יוסי הגלילי. לצדיק. זה נח כשבא לצאת מן התיבה הכישו הארי ושברו והיה צולע. ולרשע. זה פרעה נכו. בא לישב על כסא שלמה ולא היה יודע מנגנון^ב (פי' ביה עורמעות שלו ובלע' אינגיניי) ב שלו והכישו הארי ושברו לכך נקרה פרעה נכו. לטוב ולטהור זה אהרן שהיה קדש יי נברך לקדש הקדשים. ולטמא אלו מרגלים^ג שדברו דבר ננאי על ארץ ישראל ולא אלו נכנסו לארץ ולא אלו. ולזכות זה יאשיהו דכתי' וירם יאשיהו לפני העם צאן ככשים ובני עוים הכל לפסחים^ד ולאשר איננו זוכה זה אחאב שביטלו^ה עבדת בית יי מעל המזבח ומה שהוא או' וזבח לו צאן ובקר^ו לעצמו (זבח) ולא לקרבן. וזה^ז מתו בחצים שני ואיש משך בקשת בתומו ואומ' וירו המורים למלך יאשיהו. כטוב כחוטא. טוב זה דוד שני טוב רואי עסיפה עינים^ח כחוטא זה נבוכדנצר שני וחטאך בצדקה פרק^ט דוד מלך מ' שנה ויסר בית המקדש ונבוכדנצר החריבו ומלך מ' שנה. הנשבע כאשר שבועה ירא. הנשבע זה צדקיה שנאי בו גם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים. במה השביעו ר' יוסי^י ביר חגיגה או' במזבח השביעו. כאשר שבועה ירא זה שמשון שני ועתה השבעו נא לי ביי סן חפנעון כי אתם^כ זה ניקרו שלשתים את עיניו וזה עיור נבוכדנצר עיניו. ולפי שראה שלמה כל אלה ברות הקדש אמר מקרה אחד לכל ונס (ג) זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל ונס

a) Ex. 20, 2. b) Dieser Zusatz findet sich in P nicht; das „ingenieux“ soll das alt- u. neufranzösische „ingenieux“ wiedergeben; vgl. Godefroy Bd. 10 S. 15. c) Demnach wäre נכו von נכה abgeleitet. d) Vgl. P u. W. e) 2 Chr. 35, 7. f) Vgl. W u. P. g) 2 Chr. 18, 2. h) Vgl. P. i) Vgl. 1 R. 22, 34. k) Vgl. 1 Sam. 16, 12. l) Dan. 4, 24. m) 2 Chr. 36, 18. n) Vgl. Jud. 15, 12.

לב בני האדם מלא רע והוללות בלבכם בחייהם ואין משימין על לבם כי יש להקביה ליתן שכר טוב לצדיקים ונמול רע לרשעים אלא לבם מלא רע. ואחריו אל המתים. ואחריתו של אדם למתים ואין שבים מחייהם ליוצרים. (ד) כי מי אשר יחבר יבחר כתי' כלומי כל מי שהוא יחבר אל כל החיים²⁶⁶) יש במחן לעשות תשובה וכן מי אשר יבחר שיבחר בו הק' אל החיים בזמן שהוא בחיים יש במחן שיעשה תשובה כי לכלב חי הוא טוב לענין תשובה²⁶⁷) וקיום המצוות מן האריה המת שני במתים חשישי²⁶⁸ כיון שמת אדם כבר נעשה חששי מן המצוות. ס"א כי לכלב חי הוא טוב קטן בן יומו (חי) מחללין עליו את השבת דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת.²⁶⁹)

(ה) כי החיים יודעים שימותו אעפ"י שאין הספוק יוצא מידי פשוטו המדרש שאין מוציאו מפשוטו²⁷⁰) נאה הוא כנון זה אשר אמרו רז"ל כי החיים יודעים שימותו אלו הצדיקים שאפי' במיתתן נקראין חיים הם יודעים שימותו ומחשבין תמיד עת המיתה²⁷¹) ועוברים לבוראם כל זמן חייהם והמתים אלו הרשעים שאפי' בחייהם²⁷²) נקראין מתים שני ואתה חלל רשע.^c אינם יודעים מאומה. אין חושבין יום המיתה שאין רואים ואין נאבים על עסק יום הדין ואין^d להם שכר אלו המתים משימותו אין להם שכר ואין יכולין להתעסק במצוות שהמצוות לחיים ניתנו ולא למתים כי נשכח זכרם מן הארץ לכך נאמר כי לכלב חי הוא טוב. (ו) גם אהבתם של רשעים שהיו אוהבים את הרשע גם שנאתם שהיו שונאים את הטוב וגם קנאתם שהיו מקניאים לבוראם (כענין) שנא' יקניאוהו בזרים^e כבר אבדה ובטלה לה וחלק אין להם עוד עם הצדיקים שאין כח בידם לעשות. לעולם. כל ימי היותם בקבר אין להם כח לעשות תשובה בכל אשר נעשה חת השמש בכל דרך המצוות והמעשים טובים שבני אדם עושין חת השמש אבל הצדיקים אוכלין עולם שלם ועל^f כל אשר הסגילו חת השמש.

(ז) לך אכול בשמחה לחמך על שאפי' על הרשעים וחלק אין להם עוד לעולם ושכר אין להם כי נשכח זכרם שב לוטם על הצדיקים. ומה טובה^g שכיון שמסתלק הצדיק מן העולם הוה מלאכי השרת מקבלין אותו.^h בשמחה לחמך. תורה שינעת בה בחיך בא וקבל שכר טוב תחתיה מוזמן לך טובה ומנוחה לחיי עד לסני קונך להודיעך שכל דברי קהלת בן דוד על חוץ התורה והמצוות לא על אכילה ושתייה.

a) Ps. 88, 6. b) Vgl. P. c) Ez. 21, 30. d) Vgl. P. e) Dt. 32, 16. f) Lies על. g) מוכן. h) Nach ist jedenfalls zu ergänzen etc.

(ח) בכל עת יהיו בנדיך לבנים ושמן על ראשך. אמ' ר' יוחנן בן זכאי²⁷² לא מדבר אלא במצות ובמעשים טובים. אמיר יהודה הנשיא^a בשם ר' יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן כל בני עירו ולא קבע להם זמן. הסיקחים אומ' אין המלך חסר כלום סתאום יזמין אותנו מוטב שנהיה מתוקנים הלכו ורחצו והחליטו שמלותיהם בדרך הגננסין לבית המלך. הטיפשין אומ' וכי לא נרגיש בשעת תקון הסעודה הלכו כל אחד ואחד לבית מלאכתו.^b הפחם לפחמיו. הסייד לסיידו. היוצר לטיש. הבורסקי למלאכתו.^c הכובס לבית המשרה. סתאם קראם המלך שמח המלך לקראת הסיקחין וכעס על הטיפשין. אמ' המלך אלו שתקנו עצמם יאכלו לפני ואלו לא יעמדו לפני אלו יעמדו על רגליהם ויראו בשמחת הסיקחין כדי שיהו מצמערין וכן הוא אומ' הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו^d לכך נאמר בכל עת יהיו בנדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר אלו מעשים טובים היינו רתנן²⁷³ שוב יום אחד לפני מיתחך.

(ט) ראה חיים עם אשה אשר אהבת. מזהירך הכתוב שתהא עוסק במלאכה בדרך^e הארץ²⁷⁴ שהם חיים לעולם כענין שני ובחרת בחיים^f בדרך ארץ. עם אשה אשר אהבת זו תורה היינו רתנן כל תורה שאין עמה מלאכה סוטה בגולה וגוררת עון²⁷⁵ וכן הוא אומ' והחושט המשולש^g זה שיש בידו תורה ודרך ארץ ומעשים טובים. כל ימי הבלך. שלא תעווב תורתך לעת זקנותך כי היא חלקך בחיים לחיי העולם הבא ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש. בדרך ארץ אתה חי^h ובתורה לעולם הבא לסיכ' יספה תלמוד עם דרך ארץ²⁷⁶).

(י) כל אשר תמצא ידך לעשות טובה בכחך עשה עד שאתה מצוי ומצוי לך²⁷⁷. כי אין מעשה טוב וחשבון צדקות ודעת יראת יי וחכמת התורה בשאול אשר אתה הולך שמה. אמיר ועירא המת שומע קול קילוסוⁱ בתוך ארונו כמתוך חלום.

(יא) שבתי וראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ שעד שהוא קל ברנליו הוא נוסל בדרך שאתה מוצא בעשאל שהיה קל ברנליו ונסל וגם לא לחכמים לחם שהרי קרח²⁷⁸ היה עשיר^k גדול ולא היה בו^l חכמה שעמד ועידער על הכהונה וגם לא לנבונים עושר שהרי איוב היה אדם גדול ובעל תבונות והוא אמ' תנוני חנוני אתם רעיי וגם לא

a) Vgl. W. b) Vgl. W. c) Vgl. W. d) Jes. 65, 18.
e) Lies א' בדרך. f) Dt. 30, 19. g) Eccl. 4, 12. h) Nach יי ist חיה zu ergänzen. i) Vgl. W. k) Vgl. P. l) Vgl. P. m) Job 19, 21.

ליודעים חן שהרי אמ' לו משה ליהושע²⁸⁰) המקנא אתה ליב ולא היה לו חן בדבריו²⁸¹ b) ומאלה אתה לומד בכל הדורות כי עת ופגע יקרה את כלם. וכן אמרו רז"ל חיי בני ומוזני לא בזכותא תליא מילתא אלא במלוא²⁸² c).

יב) כי גם לא ידע האדם את עתו כרגים. זה עת יום המיתה שהוא נעלמה מן הבריות כרגים שנאחזים במצודה רעה אמר ברכיה²⁸³ זו חכה מלמד שמיתת אסכרה קשה מכולם וכצפורים האחוות בפחד בהם²⁸⁴ e יוקשים בני האדם לעת רעה. האדם הולך ליהנות סדוסה והוא נכשל בה ומת. כשהפול עליהם פתאום כמו גרים או ליסמים או שטף נהר או תבעירה או וטו של ים וכיוצא בהם.

יג) גם זה ראיתי חכמה תחת השמש וגדולה היא אלי וכיש לשאר בני אדם אם לחכם שבחכמים כן כיש לשאר בני אדם. סיא גם זו ראיתי חכמה אמר שמואל בר נחמני אלו רמאות²⁸⁵ של בני אדם שמערבין מים ביין וכן לכל מיני גניבה והיא בעיניהם כחכמה והוא רשע וסכלות.

יד) עיר קטנה ואנשים בה מעט^f אלו אברים שבו רמיה²⁸⁶ איברים ובא אליה מלך גדול זה יצר הרע שהוא מולך על האדם ומושכו לרצונו. גדול בענין שני כי הגדיל לעשות²⁸⁷ וסבב אותה שצופה להפיל את האדם. ובנה עליה מצודים גדולים אלו עומקניות²⁸⁸ שכלב בני האדם.

טו) ומצא בה איש מסכן וחכם. זה יצר הטוב שהוא מסכן שאין רוב בני אדם שומעים אליו וחכם שכל השומע לו הוא חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו שכל השומע ליצר הטוב נמלט מדין גיהנם ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא שהוא רוח ואין אדם יכול לעשות עמו²⁸⁹ טובה²⁹⁰). אמר הקביה אדם לא זכר אני אוכרנו והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשריⁱ שיהו כל העולם שומעין ליצר הטוב.

טז) ואמרתי אני טובה חכמה מנבורה שהחכמה מצלת את האדם מדינה של גיהנם ולא מנבורה^k וחכמת המסכן בויה. אמר יוחנן וכי אדם מסכן למה תהיה חכמתו בויה אלא זה שהוא מסכן²⁹¹ בדבריו כנון וכן שהוא יושב ודורש למה^l תטה משפט והוא מטה לא תכיר פנים^m

a) Num. 11, 29. b) בדבריו. c) In M findet sich hier als Randbemerkung: והוא מול העלין שהוא אחיה אשר אחיה. d) In M findet sich nach כח folgender Zusatz: שהצפור תולכת ליטול חמה מן etc. e) Vgl. W. f) Vgl. W u. P. g) Joel 2, 20. h) Vgl. P. i) Ez. 36, 26. k) חנבורה. l) ליה. m) Dt. 16, 19.

והוא מכיר ודבריו אינם נשמעים בצבור על שהוא רע מהם והוא אומ' מול קיסם (מבין) עיניך והם אומ' לו מול קורה מבין שיניך.^a (יז) דברי חכמים בנחת נשמעים. אלו דברי מדרש בוא וראה משה אמר להם לישראל לא תבערו אש בכל מושבותיכם כיום השבת^b וכל ישראל שומעים לו וכל^c הדורות. מועקת מושל בכסילים שהרי פרעה נור כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו^d ולא עמדה נזירתו אמי' אם בן הוא והמיתן אותו^e אפי' המילדות לא שמעו נזירתו. מושל בכסילים אדם שליט על העם והוא כסיל אין דבריו נשמעים. בכסילים. שמעשיו בכסילות^f כמעשה הכסילים.

(יח) טובה חכמה מכלי קרב כמו חכמתה של אשה חכמה^g שקראה אל יואב מן החומה אנכי שלמי אמוני ישראל^h אמרו היא סרח בת אשר שהשלימה מניינם של ישראל במצרים שבעים נפש אמרה לו האתה יואב חכם וגבור שבישראל ורודר חסיד שבמלכים לא למדתם כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלוםⁱ ואתה מבקש להמית עיר ואם בישראל אמי' לה חלילה חלילה^j לא לי ולא לדוד מיד ותבא האשה אל כל העם בהכמתה^k תחילה אמי' להם מי עמד כנגד דוד והצליח וכנגד יואב ונמלט אמרו לה ומה הוא מבקש אמרה אלף איש אמרו מוטב גיהן אלף איש ולא ישחית כל העיר אמרה אנכי אסיסנו במאה איש אמרו הלואי ומי מעכב עשתה עצמה כאלו היא מדברת עמו אמרה להם איש אחד הוא מבקש אמרו אפי' המוטב שבנו אם^l מבקש יהרג ולא ישחית את כל העיר אמי' להם אכסניי^m הוא ושבע בן בכרי שמו ומיד כרתו את ראש שבע בן בכרי וישליכו אותו מן החומה.ⁿ וחוטא אחד יאבר טובה הרבה בשביל חס^o אחד אובר העולם הזה והעולם הבא ומכאן אתה למד לכל אדם שיש קונה עולמו בשעה קלה ויש מאבר עולמו בדבר קל שדברי קהלת כמבועי מים ונחלים נסיו^p.

י.

(א) זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקת. סי' שאם ימלו זבובים וימותו בשמן רוקת של מלכים יבאיש יביע כמו נבעה^q בחומה נשנבה יקלקל

a) Vgl. W. d) Ex. 35, 8. c) Vgl. P. d) Ex. 1, 22.
e) Das. 1, 16. f) Vgl. P. g) 2 Sam. 20, 19. h) Dt. 20, 10.
i) 2 Sam. 20, 20. k) Das. 20, 22. l) Vgl. P. m) gr. ξένος, Fremdling, Gast; vgl. Levy, nhbr. W. I, 76. n) Vgl. 2 Sam. 20, 22.

אותו השמן הטוב אבל מכל מקום עדיין יקר הוא אם אינו ראוי למלכים ראוי לרפואה ולשרים אבל חכמה וכבוד שהיה לאדם (ובו) סכלות מעט מאברו כענין שני וחוטא אחד יאבר טובה הרבה.^a סיא כשם שזכובי מות יבאיש יביע את שמן רוקח ונאבר ואינו שוה כלום כך האדם שהוא יקר מפני חכמה וכבוד שיש בו סכלות מעט מבוהו שאם עבר עכירה מיד הוא מתבוה כמו השמן הטוב שמתבוה בדבר קל שהרי חוטא אחד מאבר טובה הרבה.

(ב) לב חכם לימינו שהוא מיימין^b את דעתו ולבו לדרך הטוב והחיים. ולב כסיל לשמאלו שהוא נוטה לכסלות הבלי עולם. התורה נתנה^c בימין שני מימינו אש דת למוד^d הרי לב חכם לימינו.

(ג) וגם בדרך כשסכל הולך לבו חסר שהוא סבור שהכל שוים כמותו.^e ואם לכל כי סכל הוא מודיע שבותו ומששתו לכל.

(ד) אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנת. סירושו אם באת^f לך ממשלה מן השמים אל הנח ענותנותך^g בדרך שאתה מוצא בדוד^h מלך ישראל שהוא אמ' שמעוני עמי ואחיⁱ לא בדרך שעשה זכריה בן יהוידע הכהן דבתי ויעמד ממעל לעם^j שראה את עצמו גדול מן הכל שהיה כהן ונביא ודיין^k והתחיל מבוסס בדברים שני ויאמר להם למה אתם עוברים את מצות יי' מיד וקשרו עליו וירגמוהו אבן.^l כי מרפא שבא בדרך ענוה בדרך שאמ' יי' עמכם בהיותכם עמו וגו'.^m יניח חסאים גדולים. משקיםⁿ כל האטא ומשע שהרי האטא ישראל על זכריה שהרגו כהן ונביא ודיין ושהיה שבת וששפכו דם נקי^o. סיא אם רוח המושל. אם יבעוס עליך המושל מקומך אל תנח עוד תסיל תתנחך לפניו (כי מרפא) שאם תתרפא^p ותתעצל שלא לבקש מאליו יניח חסאים גדולים. סיא כי מרפא יניח חסאים גדולים אם תמתין לו עד שיעבור כעסו וחמתו יניח חסאים גדולים ומחול לך.

(ה) יש רעה ראיתי תחת השמש כשגנה שיוצא מלפני השליט שכן אחת מוצא ביעקב אבינו שאמ' ללכן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה^q וכן הוה לה הוי כשגנה שיוצא מלפני השליט^r וכן אסרו דויל^s לעולם אל יפתח אדם פיו לשמן.

a) Eccl. 9, 18. b) Vgl. W. c) Vgl. P. d) Dt. 33, 2. e) Auch hier gebraucht Tobia wieder die Form באה für באה; es scheint demnach, dass er sie beabsichtigte; vgl. S. 35 Anm. b. f) Vgl. 1 Ch. 28, 2. g) Vgl. 2 Ch. 24, 20. h) Vgl. W. i) 2 Ch. 24, 20. k) Das. 24, 21. l) Das. 15, 2. m) Vgl. P. n) Gen. 31, 32.

(ו) ניתן השכל²⁰² במרומים²⁰³ בעולם הזה ובעולם הבא ועשירים שאין בהם דעת יהיו מבוזים ויהיו בשפל כמו עניים.

(ז) ראיתי עבדים על סוסים זה על דרך שררה שהרי אחאב היה כמו עבד לפני אליהו בחכמה ובתבונה ובצדקות דכתיב יר יי היתה אל אליהו וישנם מתניו וירץ לפני אחאב.²⁰⁴ ס"א ראיתי עבדים על סוסים אלו ישראל כענין שני וילכו בלא כח לפני רודף.²⁰⁵ d) ראיתי עבדים על סוסים כלום²⁰⁶ שהעבד אם הוא בן דעת מושל בכך כסילים.

(ח) חומר נומץ זה הרשע שחומר נומץ לצדיק והוא נכשל בה כדרך שאתה מוצא בהמן שני ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי.²⁰⁷ e) וסורץ גדר. כל מי שהוא סורץ גדר התורה²⁰⁸ ישבנו נחש זה קללת משה שאמ' ארור אשר לא יקים.²⁰⁹ f)

(ט) מסיע אבנים יעצב בהם על פשוטו של פסוק שאין אדם יכול לעשות מלאכה חשובה כי אם ישרה בה והוא יעצב בהם כמו בעצבון תאכלנו²¹⁰ ובקוע עצים נותן נפשו בכפו ויסכן בס לשון סכנה מפני הגרון²¹¹. ופירושו שאם רוצה אדם לעסוק בתורה ובחכמה ולהסיע דברים עמוקים ממקום שהם משורשין כמו אבני ההר יעצב בהם עד שיקיא חלב שינק משרי אמו אינו נעשה חכם שני כי מין חלב יוציא חמאה²¹² ובקוע עצים שהוא רוצה לבקוע הדבר ולהוציאו לאור ולסלסל התורה יסכן בס יתחכם בס כמו הלאל יסכן (גבר) כי יסכן עליטו משכיל²¹³ i) שהוא מוציא דבר מתוך דבר ומרבה חכמה ומוסיף תבונה בכל יום ויום.

(י) אם קהה הברזל היא²¹⁴ במקום כף²¹⁵ כמו והיה כעס ככה²¹⁶ l) ופירושו אם קהה השמים והיה כבדול מלהוריד טל ומטר והוא לא פנים קלקל הדור לא נהגו כשורה וקלקלו מעשיהם מה יעשו וחילים יגבר יקרישו צום ויקראו עצרה²¹⁷. ויתרון הכשר חכמה ואז יהיה להם יתרון והכשר בעשותם דברים של חכמה. וז"ל אמרו²¹⁸ m) אם ראית תלמיד שמשנתו קשה עליו מפני שאין רבו מסביר לו פנים על שקלקל מה יעשה ירבה עליו רעים²¹⁹ לפיכך ויתרון הכשר חכמה תהיה לו. ס"א נאמר על תלמיד שאינו מבין למודו אם קהה דעת התלמיד כבדול ואין מבין מה שהרב אומ' לו. והוא לא פנים קלקל לא חזר למודו ולא הסך הרסים של ספר

a) In M findet sich vor folgender Zusatz: בעולם הזה ויהיה במרומים etc. b) Lies ובתי. c) 1 R. 18, 46. d) Thr. 1, 6. e) Est. 7, 10. f) Dt. 27, 26. g) Gen. 3, 17. h) Prr. 30, 83. i) Job 22, 2. k) Vgl. W. l) Hos. 4, 9. m) Vgl. P.

כמו קלקל בחצים^a מה יעשה וחילים יגבר ירבה. בישיבה ויוסף להגות ויתרון הכשר חכמה תהיה לו ותרבה חכמתו^b). ס"א על פשוטו של פסוק אם קהה הברזל שעמד פיו שאינו חותך והוא לא פנים קלקל לא השחיו ולא הסב בו על פני המשחות. וחילים יגבר ילך אל הנסח ויבה בחיל בכת ויתרון הכשר חכמה כך היא החכמה צריכה מוסר ומסות^c שני אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנו ממנו.^d

(יא) אם נשך^d הנחש בלא לחש הוא נחש ששמו סתן חרש שאינו שומע לקול מלחשים. ואין יתרון לבעל הלשון. שבשם שוה הורג ואין לו רפואה. כך זה הורג ואין לו רפואה. אמרו לו לנחש מפני מה אתה נושך ומה הנאה יש לך אם' להם ואין יתרון לבעל הלשון^e) שהוא הולך רכיל מה הנאה יש לו בשם שהוא עושה כך הוא עושה וכשם שהנחש נושך באבר אחד וכל האיברים מרגישים כך המלשין אומר כך^e והולך (כאן והורג) למרתוק אמרו לו לנחש מפני מה לשונך שותת אם' להם לשוני גרמה לי. ולמה נוסו מצורע אם' להם שהוא מלשין ולמה הולך בגרות^f על שפרץ גריו של עולם.

(יב) דברי סי' חכם חן שהכל אוהבין לשמוע את דבריו שהוא מורה בשורה ואומ' כהלכה. ושפתות כסיל תבלענו דבריו שמדבר בסבלות ורוצה לפסוק דברי החכם ולב העם. ס"א דברי סי' חכם חן זה כורש שתור לבנות בית המקדש ושפתות כסיל תבלענו זה אחשורוש^g) שמנע מלבנותו.

(יג) תחילת דברי סיהו סבלות ואחרית סיהו הוללות רעה שהרי כורש העביר קול בכל מלכותו מי בכם מכל עמו יהי יי' אלהיו עמו ועל^h הרי דברי סי' חכם חן. ושפתות כסיל תבלענו דכתי' ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שמנה על יושבי יהודה וירושלם.^h תחילת דברי סיהו סבלות שכתב ספרים להיות כל איש שורר בביתו.ⁱ ואחרית סיהו כתב הוללות רעה להשמיד להרוג ולאבר.^k

(יד) והסכל ירבה דברים ולא^l ידע האדם מה שיהיה לו בחייו ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו לפיכ' אין לו אלא לבטוח ביוצרו.

(טו) עמל הכסיל תינענו והוא מתחתך ללכת בקוצים ובברקנים כן^m השומע מניח דרך סלולה והולך לו בדרכי הכרמים והוא ינע על חנם.

a) Ez. 21, 26. b) Vgl. P. c) Prv. 22, 15. d) Vgl. P.

e) Lies כאן; die eingeklammerte Lesart ist vorzuziehen. f) Vgl. P.

g) Vgl. 2 Ch. 36, 28. h) Esr. 4, 6. i) Est. 1, 22. k) Est. 8, 18.

l) Vgl. P u. W. m) Vgl. P.

סִיא עַמֵּל הַכְּסִיל תִּינַעְנוּ אִינוּ הוֹלֵךְ לַעֲשׂוֹת מִלֵּאכְתּוֹ וְיִהְיֶה לוֹ רִיחַ וִינֹחַ אֵלָּא הוֹלֵךְ לִכְאֹן וּלְכָאֹן וַיִּנַּע וְעַמֵּל בְּכַסְלוֹתוֹ כַּעֲנִין שֶׁנִּי וְעֵינֵי כְּסִיל בְּקֶצֶה אֶרֶץ.^a סִיא וְעַמֵּל כְּסִיל תִּינַעְנוּ זֶה תַּלְמִיד שֶׁהוּא יֹנֵעַ לְלִמּוּד הַהִלָּכָה וְאִינוּ הוֹלֵךְ אֲצֵל רַבּוֹ שֶׁהוּא עֵיר לְשׁוֹן עִירֵין וְקִדְיִשִּׁין.

(טז) אִי לֶךְ אֶרֶץ שְׂמֵלֶכֶךְ גַּעַר. אִינֶם מִתְעַסְקִים בִּישׁוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם כֹּא וְרֹאֵה מָה עֹשֶׂה רַחֲבֵעַם בֶּן שְׁלֹמֹה הִנִּיחַ עֲצַת וְקִנִּים בְּשִׁבְלֵי עֲצַת הַנְּעָרִים וְנִתְחַלְקָה מַלְכוּתוֹ.

(יז) אֲשֶׁרִיךְ אֶרֶץ שְׂמֵלֶכֶךְ בֶּן חוֹרִין כְּלוֹם בֶּן מִיּוֹחַס כִּמוֹ חוֹרֵי הָאֶרֶץ חוֹרִיָּה וְאִין שֵׁם מַלְכוּת יִקְרְאוּ.^b וְשֶׁרִיךְ בַּעַת יֵאָכְלוּ בְּגִבּוֹרָה מִתְעַסְקִין לְהַתְּגַבֵּר בְּמַלְכוּתוֹ וְלֹא בִשְׂתִי וְלֹא בַחֲלוּשׁוֹת.^c כִּמוֹ נִשְׁתָּה גְבוּרָתָם רִזֵּל אִמְרוּ.^d אֵלּוֹ מַלְכֵי בֵּית דוֹד שֶׁהֵיוּ דִנִּין אֶת יִשְׂרָאֵל כַּעֲנִין שֶׁנִּי בֵּית דוֹד כֹּה אָמַר יִי דִינוּ לְבַקֵּר מִשְׁפַּחָּה^e וְאִמִּי וְיִהְיֶה דוֹד עוֹשֶׂה מִשְׁפַּח וְצִדְקָה לְכָל עַמּוֹ.^f בְּגִבּוֹרָה שֶׁל הוֹדָה וְלֹא בִשְׂתִיָּה שֶׁל יִין.

(יח) בַּעֲצָלִיתִים יִמָּךְ הַמִּקְרָה עַל פְּשׁוּטוֹ שֶׁל פֶּסוּק שֶׁאֵם הִיָּה אֶדָם עֲצָל וְרֹאֵה בֵּיתוֹ מִתְרוֹעֵעַ יִפּוֹל הַמִּקְרָה וַיָּבֵא לוֹ הוֹק גְּדוֹל וּבִשְׁפָלוֹת יָדִים שְׂאִינוּ מִתְקֵן הָרַעֲסִים יִדְלֹף הַבַּיִת וַיִּהְרֶם וּפִירוּשׁוֹ שֶׁאֵם יִתְעַצֵּל אֶדָם מִלְכָּסוֹת רָאשׁוֹ כִּרְאוּיָם.^g יִמָּךְ הַמִּקְרָה וַיִּכְאִיב רָאשׁוֹ וּבִשְׁפָלוֹת יָדִים שְׂאִינוּ מִקְנֵה רָאשׁוֹ מִן הַמֶּרְחָץ יִדְלֹף הַבַּיִת וְתִטְלֵא הַמַּטְמִים. וּמִדְרָשׁוֹ עַל יִשְׂרָאֵל.^h עַל שֶׁנִּתְעַצְלוּ לַעֲשׂוֹת טוֹב וְתִשׁוּבָה נִתְמַכְּמוּ שֶׁנִּי וַיִּנֵּל אֶת מִסַּךְ יְהוּדָהⁱ וְהִלְכוּ בְּגִלּוֹת וּבִשְׁפָלוֹת יָדִים שֶׁלֹּא עָשׂוּ תִשׁוּבָה יִדְלֹף הַבַּיִת כַּעֲנִין שֶׁנִּי כִי הִנֵּה יִי מַצּוֹה וְהִכָּה אֶת הַבַּיִת הַגְּדוֹל רִסִּיסִים.^j

(יט) לִשְׁחֹק עוֹשִׂים לֶחֶם. פְּשׁוּטוֹ שֶׁל פֶּסוּק מִי שִׁישׁ לוֹ שְׂרָה זֹורְעוֹ וְעוֹשֶׂה לֶחֶם לֹאכּוֹל הָרִי הוּא שׁוֹחֵק כִּי לֹא יָמוֹת בָּרַעַב וַיִּין יִשְׁמַח חַיִּים וְיִין שִׁישׁ לוֹ כֶּרֶם וּבּוֹצֵר אוֹתוֹ וְעוֹשֶׂה יִין גַּם זֶה שִׁמַּח בְּחֻלְקוֹ כַּעֲנִין שֶׁנִּי וַיִּין יִשְׁמַח לִכְבֹּב אֲנוּשׁ.^k וְהַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל. מִי שִׁישׁ לוֹ מִטּוֹן יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל יִסְדִּיר לוֹ הַכֹּל בְּבֵיתוֹ בְּלֹא מוֹרָח קוֹנֶה לוֹ לֶחֶם וַיִּין וְכֹל צָרִכִי בֵּיתוֹ מִקֵּץ וְעַד גְּדוֹל כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יַחֲיֶה הָאָדָם^l כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי יִי יַחֲיֶה הָאָדָם. יַעֲנֶה כִּמוֹ כָּל פֶּעַל יִי לְמַעֲנֵהוּ.^m לְסִדּוּרוֹ.ⁿ סִיא לִשְׁחֹק עוֹשִׂים לֶחֶם אֵלּוֹ שְׁלֹמֹמַרִים וְאִינֶם סְבִירִים^o וַיִּין יִשְׁמַח חַיִּים אֵלּוֹ סְבִירִים^p שֶׁהֵם שְׂמַחִים מִיֵּנָה שֶׁל תּוֹרָה. וְהַכֶּסֶף. וְאֵם הוּא חֶכֶם וְגַם

a) Prv. 17, 24. b) Vgl. Jes. 34, 12. c) Jer. 51, 30. d) Jer. 21, 12. e) 2 Sam. 8, 15. f) Jes. 22, 8. g) Am. 6, 11. h) Ps. 104, 15. i) Dt. 8, 8; hier in anderem Sinne. k) Prv. 16, 4. l) In M findet sich vor folg. Zusatz: רִל עוֹשִׂין סְבִירָה m) Lies. חֶסֶד.

עשיר יענה את הכל כענין שני וענתה בי צדקתי^a ואם לא עשה צדקה לענות בו סרה.^c

(ב) גם במדעך מלך על תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר. גם במדעך מלך אל תקלל. מלך שבדורך^d ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר. עשיר שבדורך. כי עוף השמים יוליך את הקול שני בחדרי משכבך לפי שאזנים לכותל שמא ישמע אדם וילך ויגיד. ובעל כנפים יגיד דבר שבמדעך. אמר רב אבין^e בשעה שאדם ישן נשמה אומרת לגוף^f (וגוף אומר למלאך ומלאך אומר לברוב וברוב אומר לבעל כנפים^g ובעל כנפים יגיד לפני מי שאם והיה העולם^h). וכן מצינו שנתחייב דוד על שאול בשעה שאם יבושו ויבהלו כל אויביוⁱ וכת' ביום הציל יי אותו מכף כל אויביו ומיד שאול.^j לכן נאמר שניון לדוד אשר שר ליי על דברי כוש בן ימיני.^k

יא.

(א) שלח לחמך על פני המים. פשוטו של פסוק להיות זורע במקום שיש שם לחלוחית מים שהזרע מתברך כי ברוב הימים ימי קציר תמצאנו. ופירושו^h על בעלי צדקה. אמ' רב פפיⁱ אם בקשת לעשות צדקה עשה עם עמילי תורה שהם עמלים^j שנמשלה למים^k כי ברוב הימים אם תפול לצרה תמצאנו יתנצל^l מתוך צרה. ר' אלעזר בשם ר' סימא פיר קרא באברהם אבינו^m שני וירא והנה שלשה אנשיםⁿ וגו' וכת' יוקה נא מעט מים^o וכו' וכנגדן פרע המקום לבניו. במדבר. ח לחם מן השמים.^p בארץ. ארץ חמה ושעורה. P לעתיד. יהי פסח בר

a) Gen. 30, 33. b) In M findet sich vor *ואם* als Zusatz: *אם עשה צדקה וענתה בי צדקתי*. c) Dt. 19, 16. d) Vgl. Jes. 6, 2. e) Vgl. Ps. 6, 11. f) Ps. 18, 1. g) Ps. 7, 1. h) Lies *ופירושו*. i) Vor *שנמשלה* ist das Wort *בתורה* zu ergänzen. j) Lies *תתנצל*. k) Gen. 18, 2. l) Gen. 18, 4. m) In M findet sich vor *לחם* folgender Zusatz: *דכת' עלי באר ענו לה'*. בארץ דכת' ארץ נחלי מים². לעתיד לבא ומעין כבית יי יצא³ הרי כנגד יוקה נא מעט מים וירא וירא רגליכם⁴ נתן לבניו מי הכיור לרחצה במדבר. בארץ וארחצך במים⁵ לעתיד לבא אם רחץ יי⁶. והשנינו תחת העץ⁷ נתן לבניו במדבר עני כבוד שני פירש עני למסך⁸ בארץ שני בסוכות חשבו שבעת ימים⁹ לעתיד לבא וסוכה תהיה לצל יומם¹⁰. ואקחה פת Ex. 16, 4. c) לחם¹¹ פירש¹² לבניו הגני כמסרי לכם Dt. 8, 8. p)

¹) Num. 21, 18. ²) Dt. 8, 7. ³) Joel 4, 18. ⁴) Gen. 18, 4. ⁵) Ez. 16, 9. ⁶) Jes. 4, 4. ⁷) Gen. 18, 4. ⁸) Ps. 105, 39. ⁹) Lev. 23, 42. ¹⁰) Jes. 4, 6. ¹¹) Gen. 18, 5. ¹²) Lies *פרע*.

בארץ.^a מכן ואילך הכן מדעתך כי כרוב הימים תמצאנו וכן הוא אומ' נותן לרש אין מחסור.^b ואוי' קרנו תרום בכבוד.^c

(ה) אשר^d יעשה את הכל שעשה ושעתיד לעשות^e). יום מיתה^e דכתי' כי לא ידע האדם את עתו^f יום נחמה כי יום נקם בלבי^g עומק הדין כי המשפט לאלהים הוא.^h ואין אדם יודע מה בלב חבירו שני' אני יי' חוקר לב בוחן כליותⁱ מה עוברה של אשה^k דכתי' כעצמים בבטן המליאה כמה ישתבר^l דכתי' כי מתת אלהים היא^m ועל מלכות הרשעה דכתי' בי יום נקם בלביⁿ והואיל ואין אדם יודע את מעשה האלהים לא ישמור רוח ולא יראה בעבים.^o

(ו) בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך. התהלך בתומך וצא לזריעה וצא לקצירה כי אינך יודע אי זה יכשר ויצלית הוזה או זה ואם של בקר ואם של ערב. ואם שניהם כאחד טובים ויוצלתו שניהם הרי לך טוב ממה שהיית מתעצל ופירושו שאם טרחת ויגעת בבחורתך בבגד^p ולערב גם בוקנותך אל תנח ירך ר' אליעזר אומ' אם זרעת בבכיר זרע גם באסיל^q שאין אתה יודע אי זה (זרע) מתקיים בדרך. ר' יהושע אומ' ^rאם בא עני בבקר תן לו צדקה ואל תחזירוהו ריקם ואם בא עוד לערב תן לו. ר' ישמעאל או' אם למד אדם תורה בילדותו יחזור וילמוד בוקנותו^s).

(ז) ומתוך האור וטוב לעינים לראות את השמש^t). ומתוך יהיה לו לאדם לעולם הבא אם יסתכל באור הוזה ויתבונן מעשה השם. וטוב לעינים הוא שיראה האדם את השמש שהוא המאור הגדול שהוא עולה ויורד ופעמים^u מחשיך ויאמר בן אדם ברעתו מיכן^v הוא דרך בני האדם פעמים יהיו בשמחתה^w פעמים יהיו בעצבון וישית אל לבו ויודה לכוראו על כל מה שבאין^x עליו אם טוב אם רע. סיא ומתוך האור שעתיד הקביה להאיר לצדיקים אשרי מי שיובה לאותו אור^y לאור באור החיים.

a) Ps. 72, 16. b) Prv. 28, 27. c) Ps. 112, 9. d) Zwischen u. dem folgenden אשר יעשה ist offenbar ein Stück ausgefallen, welches auch die übrigen Handschriften vermissen lassen; vgl. P zu 10, 16. e) המיתה. f) Eccl. 9, 12. g) Jes. 63, 4. h) Dt. 1, 17. i) Jer. 17, 10. k) Lies בעיבורה של אשה. l) Vgl. W; lies jedoch ישתבר. m) Vgl. Eccl. 5, 18. n) Jes. 63, 4. o) Eccl. 11, 4. p) In M findet sich vor ופעמים als Zusatz. q) Vgl. W. r) Lies בשמחה. s) Lies שבא. t) In M findet sich vor ומתוך יהיה לעינים של צדיקים אור האור לראותו. u. ומתוך יהיה לעינים של צדיקים אור האור לראותו.

את השמש. נתן הקביה השמש דוגמא בעולם הזה להתבונן אורו של הקביה לעתיד לבא.

(ח) כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכלם ישמח במעשים טובים ויסגל במצות וזכויות לעצמו ויזכור ימי החשך ימי הקבורה כי הרבה יהיו כל שבא הבל. כל אדם שהוא בקבר שהם^a הבל לא יעשה שם לא זכות ולא מצוה ולא יהלל שם לבוראו שני לא המתים יהללו יה^b וכו'.

(ט) שמח בחור בילדותך זה כמו איש גלולי עיניו (השליכו) לבו עברו^c כלום ידעתי כי השוטים והבסילים בן דרכם לשמוח בילדותם ובימי בחרותם ולהלך בדרכי לבם ובמראית עיניהם אבל הנני מודיעם כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט כי יש דין ויש דיין ויש מתן שכר לצדיקים ופורענות לרשעים. ר' חייא ורבא^d המשיל הססוק הזה לאחר שהיה שט על פני המים והיה נכנס הרבה אמ' לו תשוב ותכנס אבל דע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט.

(י) והסר כעס מלבך. אלו העונות שמכעים בו האדם בילדותו את בוראו ומשחירין פניו בעת זקנותו^e. כי מעשה הילדות ומעשה השחרות הם ימי הבחרות שעדיין שער ראשו שחור^f ודומה לו מחר לך מל ילדותך. הבל. שמהבלין אותו לעתיד לבא.

יב.

(א) וזכור את בוראך זכור מי שבראך במעי אמן בימי בחורותיך בזמן שהבנת כך וכן הוא אומר אשרי איש ירא יי^a אשרי מי שמתגבר לכבוש ביצרו כשהוא איש עד שלא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה שהזקן נכדין עליו הימים והבל דומים לו רעים^b. והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חסין. אלו ימי הייסורין (שהאדם) קץ בחייו מסני החלאים.

(ב) עד שלא תחשך השמש והירח והנוככים. עד שלא תחשך קלסתר^c פנים והעינים שהם כשמש והאור זה החוסם ששואב החיות לנף כמו המאור לעולם והירח זו הסדחת^d. והנוככים אלו ראשי הלסתות^e בזמן שהבשר בפנים וראשי הלסתות מלאים בשר הם נאים לסנים. ושבו העבים אחר הגשם. בא להשיל מים מוציא גללים.

a) Lies שהוא. b) Ps. 115, 17. c) Vgl. Ez. 20, 39. d) Ps. 110, 3. e) Vgl. Ps. 112, 1. f) Vgl. W; die Schreibung שחור ist die richtige; vgl. Levy, nhbr. W. IV, 815.

(ג) ביום שיוועו שומרי הבית ארבעה יסודי הגוף³³⁸ דם וליחה ומרה שחורה ומרה אדומה והם ד' רביעיות שאם חסרו מן הגוף רביעית דם ורביעית ליחה ורביעית³³⁹ אדומה ושחורה מיד מת. כל רביעית הכתוב בתלמוד ביצה ומחצה. וביום שיוועו אלו היסודות הארבעה מיד מתגרים בו החלאים עד שימות. ס"א ביום שיוועו שומרי הבית אלו ארכבותיו³⁴⁰ שלאחר שנוקן מורעו. והתעוותו אנשי החיל אלו הצלעות ובטלו המוחנות זה המסס³⁴⁰ ואצטומי³⁴¹ דליבא הוא הקרב העליון שמוחן המאכל שלאחר שנוקן האדם מתקרב³⁴² (מתקדר) הקרב העליון ואינו מוחן המאכל. כי מעטו. אלו השינים שגם הם מוחנין ובזקנותו מתמעטין וחשכו הרואות בארובות אלו העינים ר' חייא בר נחמא³⁴¹ אומ' אלו הכליות שהן יועצות והלב מבין וכיון שהזקין במלה עצתו ומחשבתו.

(ד) וסוגרו דלתים בשוק אלו השוקים³⁴² שאין הוקן יכול להלך והוא נסגר בביתו. בשפל קול המזחנה מסני שאין יכול לאכול ולשתות מאכלו והוא נסגר בביתו והיינו דאמרי אינשי כריסא טענא רגלי³⁴³. ויקום לקול הצפור שאפי' קול הצפור קטנה יעירנו משנתו³⁴⁴. וישחו כל בנות השיר. אלו נירי הצואר שמוציאין³⁴⁵ את הקול. רבנן אמרי אלו השפתים ור' חייא בר נחמי' אמ' בנות השיר הם כנסי הריאה שמהם יוצא הקול ורזיל אמרו בתלמוד וישחו כל בנות השיר (כמו וישחו) שאפי' שיר נאה דומה לזקן כשיחה ודבור³⁴⁶ וחידה נמוכה מסני שאוניו ככרות.

(ה) גם מנבוה יראו שהוקן מתפחד במקום גבוה ואפי' נבשושיה קטנה נרמית עליו כהר גבוה. והתחתים בדרך שהוא חת בכל הדרך שלא יפול לשון ויהי חתת אלהים³⁴⁷ והיסוד תחת. והתחתים כמו מתענה, מתלהלה, מתמהמה. וינאץ השקר. זה עצם שכונב שהוא כמו שקר. ובלשון תלמוד נקרא השקר לח שבשררה³⁴⁸ שכיון שבא לירי וקנה הבשר מתמעט והעצם ההוא יוצא וכולם מתוך העור וגראה כאלו היניץ השקר ויניץ כמו עלתה נצה. g ויסתבל החגב. הוא הענב עיין במקום חיי³⁴⁶ כמו עשקה לי ערבני³⁴⁹ שהוא כמו עשקה שהבשר כלה והחגב מסתכל³⁴⁷ כמו הגבן. וחמר האכיונה. זו תאות נשים³⁴⁸ שמתבטלת ממנו. כי הולך האדם לבית³⁴⁹ עולמו. מלמד שכל אחר ואחר יש לו עולם לברו לפי מעשיו³⁴⁹. וסודו בשוק הסופרים. שבני אדם מספרים מעשיו³⁵⁰.

(ו) עד אשר לא ירתק חבל הכסף. אמיר יוחנן בשם ר' שמעון בן

a) Vgl. P. b) Vgl. W. c) Vgl. P u. W. d) Vgl. W.
e) Vgl. P. f) Gen. 35, 5. g) Gen. 40, 10. h) Jes. 88, 14. i) Vgl. P.

יִתְצַדֵּק וְזֶה חֹמֶם שֶׁל שִׁיזְרָה.^a יִרְתֵּק יִתֵּן רִיִּשׁ בְּמִקּוֹם נָיִן כְּמוֹ רֹאצֵּר נֹאצֵּר.^b וְיִתֵּן לְהִיּוֹת מְנוּרָה וְרִתּוּקוֹת כֶּסֶף.^c הִרְתּוּקִי וְאִם רִתֵּק כְּלִי עִזִּי שֶׁהוּא שֶׁבֶר וְהִכְהֵנִי.^d חֶבֶל הַכֶּסֶף הוּא הַמּוֹחַ שֶׁבִּשְׂדֵּרָה שֶׁהוּא לִבֵּן כֶּסֶף וְתִרְץ גּוֹלָתוֹ.^e הִזְדַּבְּזָה הִיא הָרֹאשׁ.^f שְׁלֹאחֵר שְׁנוֹקֵן אֵין בּוֹ כֹחַ לִסְבּוֹל רֹאשׁוֹ כִּי אִם רֹחַת.^g וְתִרְץ כְּמוֹ לֹא יִכְרֶה וְלֹא יִרְץ וְתִרְץ אֶת גּוֹלָלָתוֹ אֶךְ עֲשׂוֹק וְרִצְיוֹן.^h וְתִשְׁבֵּר כִּד עַל הַמְּבוּעֵי. שְׁלֹאחֵר גִּי יָמִים כְּרִיסוֹ (שֶׁל אָדָם) נִבְקָעַת וְהַפְרֵשׁ נּוֹסֵל עַל סִנְיָו. סִיָּא וְתִשְׁבֵּר כִּד עַל הַמְּבוּעֵי וְזֶה הַלְשׁוֹן שֶׁנִּפְסַקⁱ מִלְּדַבֵּר בְּתוֹךְ הַפֶּה. מְבוּעֵי.^j בְּמִשְׁקַל מְבוֹל וּמִצְאָנוּ נֶחֱל נּוֹבֵעַ^k אֵינִי יִסּוֹד מְבוֹל נּוֹבֵל. וְזֶה הַיִּסּוֹד יִבְעֵי אִמֵּר ׀ יִבְאִישׁ יִבְעֵי תִבְעֵנָה שִׁפְתֵי תִהְלֶה.^l וְנִרְץ הַגִּלְגַּל אֶל הַבּוֹר וְזֶה הַגּוֹף שֶׁהוּא נִעֲשֶׂה גִלְגַּל גִּלְגַּל וְהוּא מִתְגַּלְגַּל אֶל הַקֶּבֶר.

(ו) וְיִשׁוּב הָעֶפֶר. זֶה הַגּוֹף שֶׁנִּי כִי עֶפֶר אֲתָה וְאֵל עֶפֶר תִּשׁוּב.^m וְהִרְחַ תִּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה. אֵלֹו נִפְשׁוֹת הַצְרִיקִים שֶׁנִּי וְהִתָּה נִפְשׁ אֲדֹנִי צָרוּרָה בְּצָרוֹר הַחַיִּים אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ.ⁿ

(ח) הַבֵּל הַבָּלִים אִמֵּר קִהְלָת אֵלֹו דְּבָרֵי חֲכָמָה שְׁאִמִּי קִהְלָת מִסִּי הַנְּבוֹרָה.^o עַל הַבָּלִי הָעוֹלָם מִשְׁנִבְרָא וְעַד סוֹפוֹ וְעַד יוֹם הַדִּין. הַבֵּל הַבֵּל. הַבֵּל צְרִיכִין לִתֵּן דַּעַת עַל הַבֵּל שֶׁהוּא נִבְרָא בּוֹ מִה יַעֲשֶׂה וְיִזְכֶּה.

(ט) וְיִזְכֶּה שֶׁהִיא קִהְלָת חֲכָם כְּלוּמִי אִפִּי אִמֵּר מִדַּעְתּוֹ קִהְלָת הִיא רֹאיוֹ לִכְוֵן אֲזַנְנוֹ לִשְׁמֹעַ וְיִזְכֶּה^p שְׁאִמֵּרם בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁהִיא קִהְלָת חֲכָם. וְיַעֲמִים נּוֹכַר קִהְלָת בְּמִגְלָה זוֹ. וְאֵלֹו הֵן. דְּבָרֵי קִהְלָת. אִמֵּר קִהְלָת. אֲנִי קִהְלָת. אִמֵּרָה קִהְלָת. אִמֵּר קִהְלָת.^q שֶׁהִיא קִהְלָת. בְּקֶשׁ קִהְלָת. שְׂכַל דְּבָרֵינוֹ לֹא הוֹסִיסָם וְלֹא נִרְעוּ מִשְׁבַּעַה סְפָרִים שֶׁבִּתְּוֹרָה. כְּרֹאשִׁית, וְאֵלֶּה שְׁמוֹת, וְיִקְרָא, וְיִדְבֵּר, וְיִהִי בְּנִסּוּעֵי.^r וְיִהִי הָעֵס,^s אֵלֶּה הַדְּבָרִים. וְיִזְכֶּה שֶׁהִיא קִהְלָת חֲכָם לִתְּוֹעֵלָת עֲצָמוֹ עַד זִכָּה וְיִזְכֶּה לִימֵד דַּעַת אֶת הָעֵס דַּעַת הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת וְדַעַת יִתְדֵי הַשֵּׁם וְדַעַת יוֹם הַדִּין. וְאֵינִן וְחִיקָר. פֶּתַח לֵהֵם אֲזַנִּים לְהִרְצִיא דְּבָר מִתּוֹךְ דְּבָר לְהִבִּין וְלִהְשִׁיב דַּעַת^t וְיִבְיָהּ.^u אֵינִן כְּמוֹ אֲזַנִּים שֶׁל קוֹפֶה נִדְּוֶלָה שֶׁהִיא מִתְלַמֶּלֶת עַל יְדֵי אֲזַנִּים כִּךְ הַתּוֹרָה גִּלְמֶרֶת עַל יְדֵי פִירוּשֵׁיהָ. וְחִיקָר. שֶׁלֹּא הִיא אָדָם יִכּוֹל לְהִגּוֹת וּלְסַבּוֹר כְּדְּבָרֵי תּוֹרָה

a) Vgl. P. u. W.; ferner Levy, nhbr. W. IV, 529. b) Jes. 40, 19. c) Ez. 7, 28. d) Vgl. W. e) Lies גִּלְגַּל f) Vgl. P. u. W. g) Vgl. Jes. 42, 4. h) Vgl. Jud. 9, 58. i) Dt. 28, 38. k) Vgl. P. l) Prv. 18, 4. m) Ps. 19, 3. n) Eccl. 10, 1. o) P. 119, 171. p) Gen. 3, 19. q) 1 Sam. 25, 29. r) Vgl. P. s) In M findet sich vor שִׁיזְרָה als Zusatz: ? לֹא כָל שָׁכָן t) Lies תִּקְהֵלָה; vgl. V. 8. u) Num. 10, 85. v) Num. 11, 1. w) Vgl. P.

כל עיקר עד שעמד שלמה לסבור ולהגות בדברי תורה ונתן דרך ופתח למשכילים^a (לסבורים) ולמבינים להבין דבר מתוך דבר ומדרש ממדרש והכל לקחו דרך לדרוש ססוקי התורה. אמ' רב נחמן משל לחכם אחד שמצא חרישה של קנים^b ולא היה אדם יכול לכנוס בתוכה נטל את המגל והיה עושה בה שביל והיו הכל נכנסין בתוכה כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להכניס (ולסבור) בדברי תורה ומשעמד שלמה התחילו הכל^c לסבור בדברי תורה. תקן משלים הרבה. אמיר חגיגא משל לבאר עמוקה שהיו מיטיה מתוקין וצונין ולא היה אדם יכול לדלות ולשתות מיטיה^d בא סקח אחד וקשר חבל בחבל ודלה ושחה. כך דברי תורה מדבר לדבר דבר למד מענינו ודבר למד מסופי^e ממשל למשל עד שעומד על דבר תורה לכך נאמר תקן משלים הרבה לשון שול חשולו לה^f כך הם המשלים מושך^g דבר לדבר וכן הוא אומ' באיוב וספ איוב. זאת משלו ויאמר^h היא חכמתו אל תהי קל בעיניך שעל ידי משל האדם עומד על דברי תורה. אמיר יודן כל האומר דברי תורה זוכה שחשורה עליו שכינה שני' יהב חכמתא לחכימין ומנרעה לידעי בינהⁱ.

(י) בקש קהלת למצא מתן שכר המצות^a למצא דברי חסין שני' כי באלה חפצתי נאם יי. i וכתב^k יושר דברי אמת. שני' וידעת כי יי אלהיך הוא האלהים^l יהיו בני אדם ניתלין לשמה וסופן לקבל שכר. ס'א בקש קהלת למצא דברי חסין לעמוד על הקץ^m שני' אם תעזרו ואם תעזרו וכו'. n וכתוב יושר דברי אמת שני' כי יום נקם בלבי^o ליבא בסומא ולא נילה. p רזיל אמרו בקש קהלת למצא דברי חסין לרזן דינין שבלב^q ומנן שנקר' חסין שני' כי אני יי עושה משפט וצדקה בארץ ונ' p יצתה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת על פי שנים עדים^r.

(יא) דברי חכמים כדרכונות כשם שהדרכן מיישר^a את השרה לחלמיה כך דברי חכמים^b מיישרין את ישראל בדרך בוראם. ושמה תאמר כשם שהדרכן מטלטל ונזרק כך יהיו דברי חכמים קלים ונזרקים תיל וכמשמרות נמועים בתוך הקרשים שאינם זזים ממקומם כך דברי תורה חזקים ומקיימים ושמה תאמר מה מסמרות הללו אינם עושין פרי כך דברי תורה אין בהם פרי אם לא תלמד דבר מרבר לכך נאמר

a) Vgl. P. b) Vgl. P. c) Vgl. P. d) Vgl. P. e) Ruth 2, 16.
f) Vgl. P. g) Job 29, 1. h) Dan. 2, 21. i) Jer. 9, 28. k) Lies
וכתר. l) Vgl. Dt. 4, 89. m) Ct. 2, 7. n) Jes. 68, 4. o) Vgl. P u.
lies. p) Vgl. Jer. 9, 28. q) Dt. 17, 6. r) Vgl. W.

נמועים כנמיעת אילן שהיא רבה וסרה ולא גרסי' זו⁹²) אף דברי תורה סרים ורבים עד שנעשה כמעין נובע וכנהר שמתנבר והולך. בעלי אסופות. אלו מסמרות שיש להם ראשים רחבים. רזיל פרושו אלו תלמידים חבי שמתקבצין ונאספין ויושבין שורות שורות. נתנו מרועה אחד.^a נאמן אחד אמרן מפי אל אחד שני רועה ישראל האזינה^b ובדברי מי שעמדה הלכה כמותו עושין כל ישראל⁹³). טוביה ביר אליעזר אמי משום רבו רי שמשון⁹⁴) ויל^c דברי חכמים כדרכונות צריך לאדם ששומע דברי תורה מפי רבו שיכניס דבריו בלבו כדרכן וכמסמרות. נמועים שיהיו דברי תורה נמועים בלבנו. בעלי אסופות. לפי שבעלי החכמה נאספים לבית עולמים ולא ימצא מי ילמדנו^d. מעמי התורה ובין ששמע אל ישבח ואל יסחם^e מרעתו ואל יליו מעיניו. נתנו מרועה אחד כל מה שדבריו הנביאים וכל חכמי הדורות כלם נאמרו למשה בסני שהוא מרועה אחד.^f

(יב) ויותר מהמה בני הוהר יותר ממה שכתבתי לך בני הוהר להבין מרעתך ולהרבות חכמה עשות ספרים הרבה אין קץ שאם בא שלמה לכתוב כל מעמי התורה ופירושי החכמה עשות ספרים אין קץ לא היה להם קץ⁹⁵) ולהג הרבה בעולם יגיעת בשר ולא היו בני אדם יכולין לסבול לפיכך פתח להם דרך והם מבינים מדעתם^g כל אחד ואחד לפי כחו. ורזיל אמרו בני הוהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה⁹⁶) ופירושו שדברי תורה יש בהם מעטים נעלמים ושמה תאמר שונג אני הגה דברי חכמים שבידו לך מעטו של דבר והתורה אמרה שאל אבך ויגדךⁱ לא חסור מכל הדברים אשר יגידו לך ימין ושמאל.^k ואם אתה עובר על דברי תורה^l במזיד ולא בשונג הרי יותר מהמה בני הוהר. עשות ספרים הרבה אין קץ. ושמה תאמר למה לא נכתבו על ידי משה תשובתך כי (הם) ספרים הרבה ולא נתן^m למשה רבי' עיה כי אם התורה כאשר היא ואתה תדרוש ותחקור ותמצא כל דבר ממנה⁹⁷). ולהג הרבה כל הלועג⁹⁸) על דברי חכמים דינו הרבה קשה ומשונה ביגיעת בשר שני תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה.ⁿ

(יג) סוף דבר הכל נשמע. סוף כל חכמה את האלהים ירא. גדולה היא היראה שסיים בה קהלת את ספרו קהלת ומשלי⁹⁹) כאן כתב את

a) In M findet sich als Randbemerkung: אעפ"י שאלו אסרין: אלו מחירין כלם נתנו מרועה אחד. b) Ps. 80, 2. c) Vgl. P u. W. d) Vgl. P. e) Vgl. W. f) Vgl. Prv. 4, 21. g) Vgl. P. h) Vgl. W. i) Dt. 32, 7. k) Vgl. Dt. 17, 11. l) Lies חכמים. m) Vgl. P. n) Jea. 66, 24.

האלהים ירא ובמשלי כתיב אשה יראת יי היא תהלה^a ואוי עקב ענוה יראת יי.^b וכן משה איש האלהים אמי מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את יי אלהיך.^c ואת מצותיו שמור. שמתוך יראת יי באים בני אדם לשמור מצותיו. כי זה כל האדם. כי על זה נקרא כל האדם^d לשמור מצות יי אלהיו.

(יד) כי את כל מעשה האלהים^d שעושין בני אדם האלהים יביא במשפט לעתיד לבא על כל נעלם כ"ש על הגלויות. ס"א על כל נעלם מן הבריות שאין בני אדם מכירין מעשיו והקביה מביאו לדין עליהם שהוא חוקר לב ובוחן כליות. ס"א על כל נעלם אמי רז"ל^e) אפי' הרג כינה לפני חבריו ונמאס לפי שהזיק לחבירו שהיה בו אנינות הרעת כי גם עליו יביא במשפט כ"ש על החמורות אם טוב ואם רע יקבל תשלום רע. ס"א אפי' חשב לעשות רע ולא עשה כי נאנס.^e ס"א אם טוב ואם רע. אפי' נתן צרקה לעני זה^f ונתבייש העני כי נתנו לו^g) בפרהסיא יביא אותו במשפט עליו ואעפ"י שעשה טוב.

נשלם פירוש קהלת תהלה לנותן עוז וממשלת.

כתבתיו פה בלוגיית בחדש^{ה'ת"ק} אייר שנת ת"א

ואברהם זקין בא בימים.

ת"ם ת"ל.

a) Prv. 31, 30. b) Prv. 22, 4. c) Dt. 10, 12. d) Vgl. P.
e) Vgl. P u. W. f) Vgl. W.